

DE PSY- CHO- LOOG

MAANDBLAD NEDERLANDS INSTITUUT VAN PSYCHOLOGEN
JAARGANG 50 • NR 3 • MAART 2015

HET BELANG VAN RECHTVAARDIGHEID BIJ EEN ORGANISATIEVERANDERING • DE AQ BIJ MANNEN EN VROUWEN
MET EN ZONDER ASS • IEDER MENS DOET AAN PSYCHOLOGIE: JAAP DRUPSTEEN • ESSAYWIM HOFSTEE: ELKAAR
ONGEWILD IN DE KAART SPELEN • METHODOLOOG ERIC-JAN WAGENMAKERS: PROFIJTELIIK NOCH APPETIJTELIIK
• INSPIRATIE: ONTWIKKELINGSPSYCHOLOOG PAUL VAN GEERT • COLUMN NAOMI ELLEMERS: GELIJKE KANSEN

WERKEN MET VERSTANDELIJK BEPERKTEN

Bestel uw vakliteratuur in de NIP boekenclub

Voluit leven online:
bewezen effectieve
methode

De medische
en psychologische
visie geïntegreerd

Op basis
van cognitieve
gedragstherapie

Deze maand
met ruim € 25,-
korting!

Standaardwerk
voor de
jeugd-ggz

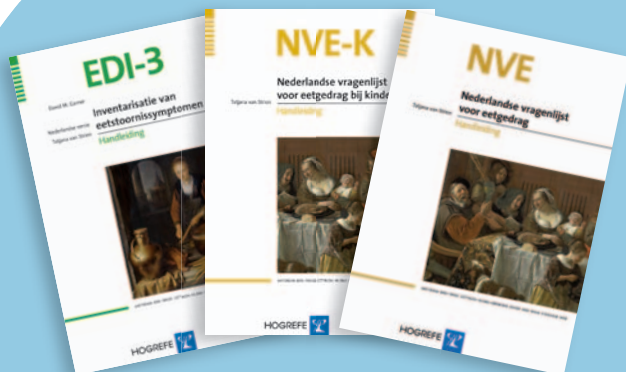
Log in via het Ledennet en bekijk alle nieuwe uitgaven en acties!

**Boom | Psychologie
& Psychiatrie**

www.boompsychologie.nl
info@boompsychologie.nl
+31 (0) 20 524 45 14

Nederlands Instituut van Psychologen **NIP**

Diagnostiek van eetproblemen

Met de **EDI-3** brengt u niet alleen de ernst en aard van eetstoornissen in kaart, maar ook de psychologische processen die daarachter liggen.

De opvolger van de **EDI-II**, met verbeterde diagnoseslijst, nieuwe normen en herziene schalen voor eenduidigere interpretatie.

Voor elke professional die met eetproblematiek in aanraking komt, bieden de **NVE** en **NVE-K** duidelijkheid over het eetgedrag. Het beginpunt voor advies of behandeling op maat.

Informatie en bestellen via WWW.HOGREFE.NL

De NVE is geschikt voor personen van 12 tot 70 jaar, de NVE-K voor kinderen van 7 tot 12 jaar.

HOGREFE

- 10 HET BELANG VAN RECHTVAARDIGHEIDSBELEVING BIJ EEN ORGANISATIEVERANDERING** – Rechtvaardigheid is een universeel begrip dat aandacht krijgt vanuit vele disciplines. Zo leert de sociale psychologie ons dat gepercipieerde rechtvaardigheid een factor is om rekening mee te houden in organisaties. Zeker in tijden van verandering, waarin middelen (her)verdeeld worden, betogen Leonard Milenaar en collega's. 'De mate waarin medewerkers de verdeling als rechtvaardig ervaren, heeft invloed op het gedrag dat zij vertonen.'
- 26 ELKAAR ONGEWILD IN DE KAART SPELEN** – De gedachten voor dit essay over hoe uiteenlopende mentaliteiten elkaar een beetje kunnen verdragen ontstonden bij Wim Hofstee aan de bridgetafel. Hij behandelt het spel afstandelijk, als een sociale microkosmos. Het vergt omgang met de mentaliteit van de tegenspeler én van de partner, ook wel aangeduid als de *third enemy*.
- 40 DE AQ BIJ NEDERLANDSE MANNEN EN VROUWEN MET EN ZONDER ASS** – De normen van de Autism-Spectrum Quotient (AQ) zijn beperkt, mede doordat er weinig aandacht is voor sekseverschillen in scores. In deze studie zijn geen sekseverschillen gevonden bij volwassenen met ASS, wel tussen volwassenen met en zonder ASS. De AQ blijkt dan ook een valide screeningsinstrument, zo stellen Michelle Kiep en Annelies Spek.

Opvallen, moet je!

Misschien dat het zo lukt...

Volgens recruiters is het schrijven van sollicitatiebrieven een tamelijk zinloze bezigheid. Je moet opvallen! Misschien dat het zo lukt. Ik wil dolgraag aan de slag als psycholoog. Dat is een prachtig vak. Mijn werkervaring is misschien nog niet indrukwekkend, maar ik breng wel enthousiasme, werklust en collegialiteit mee. Tijdens mijn master Gezondheidspsychologie (track: klinische neuropsychologie) heb ik stage gelopen bij de poliklinieken Geriatrie en Neurologie in het Havenziekenhuis Rotterdam. Wat was ik daarna blij met mijn werkervaringsplek bij de Riagg Rijnmond! Ik stelde er behandelplannen op, ging op huisbezoek, deed er intakes en diagnostiek. En toen ging Riagg Rijnmond failliet...

Nu zoek ik een werkgever die mij een nieuwe kans biedt. Ik woon in Amsterdam, heb een rijbewijs, ben bereid te reizen en ben breed inzetbaar. Ik mail u graag mijn complete CV.

Carmen Kuitert
c.l.kuitert@gmail.com

RINO

Leergang eetstoornissen

www.rino.nl/193 zie www.rino.nl

Mentaliseren in gezinnen en systemen

www.rino.nl/599 start 3 april 2015

Opleiding Oplossingsgerichte therapie

www.rino.nl/768 start 9 april 2015

Alles weten over Passend Onderwijs

www.rino.nl/154 10 en 11 april 2015

Oplossingsgericht coachen: basis

www.rino.nl/855 14 april 2015

Een Eigen Praktijk

www.rino.nl/857 17 april en 1 mei 2015

Oplossingsgerichte therapie: inleiding

www.rino.nl/758 18 april 2015

NPSA congress Plasticity & Repetition and other topics

www.nvnpsa.nl 9-12 juli 2015

kijk voor ons volledige aanbod op: www.rino.nl

Leidseplein 5 - 1017 PR Amsterdam - (020) 625 08 03 - info@rino.nl

Intramed (PLUS):

Eén oplossing voor praktijksoftware
en ROM-portaal

Gebruiksvriendelijke en betrouwbare software waarmee u uw administratie kunt voeren, uw verslaglegging kunt doen en onbeperkt ROM-data kunt aanleveren. Daarnaast leggen we nu de laatste hand aan de wettelijke wijzigingen, waaronder de Jeugdwet 2015.

Naast alle generieke functies om uw praktijkvoering zo makkelijk mogelijk te laten verlopen bieden wij speciaal voor de **Generalistische Basis GGZ** en de **Specialistische GGZ** de volgende mogelijkheden:

- Codeboek en aanlevering via DIS-portal aan de LVVP (voorheen LVE) is geïntegreerd
- DBC registratie (directe en indirecte reistijd, beslisboom)
- DSM IV criteria met primaire en secundaire diagnoses en GAF-scores op as 1 t/m 5
- Mogelijkheid om patiënt uit te sluiten van DIS-export
- Declareren via Famed mogelijk

Intramed PLUS biedt u meer mogelijkheden (dit betreft een extra module)

- Aanvullende richtlijn eerstelijnspsychologie en psychotherapie en bijbehorende meetinstrumenten
- Onbeperkt ROM-data aanleveren aan Stichting Benchmark GGZ (SBG) (1^e en 2^e lijns)
- Geen extra kosten per aanlevering ROM-data of voor meetinstrumenten
- Online inschrijving en afsprakenbeheer cliënt
- Online vragenlijsten afnemen (ook eigen vragenlijsten)

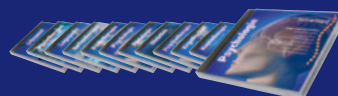
Kortom, met Intramed (PLUS) heeft u één complete oplossing voor uw praktijk!
U heeft zelfs geen extra pakket nodig om ROM-data aan te leveren.

Gegevens meenemen

Wij bieden ruime mogelijkheden om gegevens van uw huidige softwarepakket over te nemen in Intramed. Meer informatie bij de afdeling Verkoop & Administratie op 0182 - 621 107

intramed

De praktijk gaat erop vooruit

Noordkade 94 - 2741 GA Waddinxveen
T 0182 62 11 07 - F 0182 62 11 99
info@intramed.nl

Op de website treft u tevens uitgebreide productinformatie voor uw praktijk.

www.intramed.nl/ggz

RUBRIEKEN

- 6 NIEUWS
 9 COLUMN: Naomi Ellemers
 19 GASTCOLUMN: Eric-Jan Wagenmakers
 21 BOEKEN EN MEDIA
 39 INSPIRATIE: Paul van Geert
 50 BIJEENKOMST: Behandelen in een diverse samenleving
 54 IEDER MENS DOET AAN PSYCHOLOGIE: Jaap Drupsteen
 57 LEZERSREACTIE: Anton van Wijk

Redactioneel

EEN POTJE

Wim Hofstee, een van de éminences grises van de Nederlandse psychologie, mag enige tijd met emeritaat zijn, tijdens het bridgen toont hij zich nog immer een scherp observator. 'Net als de kiezers van uiteenlopende politieke partijen, die qua opvatting dichter bij elkaar blijken te liggen dan hun partijprogramma's, vertoont de individuele bridger, en zeker het paar, een onoverzichtelijk mengsel van mentaliteiten. In dit geval is bijvoorbeeld de een van nature wat meer risico-zoekend, de ander wat meer risicomijdend, wat met beide strategieën interfereert. De parentijger bestaat evenmin als de Nederlander. Meer in het algemeen is natuurlijk de mens het beest dat er een potje van maakt.'

Een potje wordt er niet zelden van organisatieveranderingen gemaakt, zeker van unfaire. 'Veel organisatieveranderingen hebben effect op de rechtvaardigheidsbeleving van belanghebbenden,' aldus Leonard Millenaar en collega's. 'Dit is in belangrijke mate te verklaren doordat er bij veel organisatieveranderingen sprake is van verdelingsvraagstukken. Zo moet bij reorganisaties bepaald worden wie boventallig wordt verklaard, een kostenverlaging vraagt om een herverdeling van budgetten, en bij een fusie vindt vroeg of laat discussie plaats wie op de (top)posities in de nieuwe organisatie worden geplaatst. De mate waarin medewerkers de verdeling als rechtvaardig ervaren, heeft invloed op het gedrag dat zij vertonen.'

Van een potje kan ook sprake zijn bij gelijke arbeidskansen. 'Erkennen dat onbewuste stereotypen een rol kunnen spelen, helpt werkelijk gelijke kansen te bieden,' schrijft Naomi Ellemers. 'Vragen wat mensen willen, in plaats van daar aannames over te doen, kan belangrijke informatie opleveren. Keuzes worden niet altijd in vrijheid gemaakt maar zijn mede gebaseerd op ingeschatte mogelijkheden; die zien er voor vrouwen minder gunstig uit. Loopbaantrajecten die toegesneden zijn op één soort personen bieden geen gelijke kansen.'

Gezien de vele sub-disciplines kunnen buitenstaanders de indruk krijgen dat de hele psychologie een potje is. 'Getob over de nomenclatuur van de psychologie is niet aan de orde,' stelt Eric-Jan Wagenmakers. 'Alle inspanning zou erop gericht moeten zijn om de wetenschappelijke methode zo zuiver mogelijk toe te passen, ongeacht of men nu werkzaam is in de pastorale psychologie, de topologische psychologie, of de culinaire psychologie.'

Om ter afsluiting een potje voor dit nummer te breken: lees vooral ook de artikelen die dit redactioneel niet haalden.

Vittorio Busato, hoofdredacteur (vittorio.busato@psynip.nl)

COLOFON

De Psycholoog is het maandblad van het Nederlands Instituut van Psychologen, de beroepsvereniging van psychologen. *De Psycholoog* verschijnt elke eerste week van de maand (behalve in augustus) in een oplage van 12.600 exemplaren. Voor mensen met een leeshandicap verschijnt *De Psycholoog* in gesproken vorm op Daisy cd-rom. Informatie: Dedicon, Postbus 24, 5360 AA Grave, telefoon 0486-486486, e-mail: abonnee@dedicon.nl. **Redactie bureau:** Vittorio Busato (hoofdredacteur), Jeroen van Goor (redacteur) en Geertje Kindermans (schrijvend redacteur), e-mail: redactie@psynip.nl. ISSN: 0033-3115. **Eindcorrectie:** Else de Jonge **Vormgeving:** Curve, grafische vormgeving bNo, Henk Stoffels en Thomas Gaarhuis. **Bladmanagement, advertenties en abonnementen:** Performis BV, contactpersoon Geert Janus, telefoon 073-6895889, e-mail depsycholoog@performis.nl. **Uitgave en ledenadministratie:** NIP-bureau, Postbus 2085, 3500 GB Utrecht. Telefoon 030-8201500 (9.00-17.00 uur). IBAN code: NL81INGB00003788 02, SWIFT code: INGBNL2A. www.psynip.nl, e-mail: info@psynip.nl.

Cover: Yvonne Scholten (foto: Chris Bonis)

Wilt u reageren op een artikel of wilt u een discussie starten naar aanleiding van een artikel in *De Psycholoog*, surf dan naar LinkedIn: <http://alturl.com/wz95u> of op Twitter (@RedactieDP).

MIND READING OOK VAN BELANG VOOR ONLINE SAMENWERKEN

TUSSEN DE REGELS DOOR LEZEN

Een belangrijke voorspeller van groepsintelligentie – de groepsscore op een aantal samen uit te voeren cognitieve taken – is de gemiddelde score van groepsleden op een test die meet hoe goed men in staat is tot *mind reading*: het vermogen om emoties als schaamte, schuldgevoel of verlangen af te lezen van beelden van gezichten waarin alleen ogen te zien zijn.

Naarmate individuele leden van een team hoger scoorden op deze *reading the mind in the eyes*-test (RME), presteerde hun team beter bij een serie groepstaken. De onderzoekers van

onder meer MIT die hierover in 2010 in *Science* publiceerden, hebben nu gekeken in hoeverre dit vermogen van betekenis blijft als leden van een groep online samenwerken. Daartoe vroegen zij 68 teams van vier personen een reeks taken uit te voeren – geheugentests, logische analyses en andere. De helft deed dat mondeling en face-to-face, de resterende deelnemers zaten in een ruimte met leden van de eigen en andere groepen, maar wisten niet met welke mensen zij een team vormden. Zij communiceerden via een computerscherm. Nadien werden alle deelnemers getest op hun mind

reading-vaardigheid.

De voorspellende waarde daarvan bleek voor de groepsprestaties in een online omgeving even groot. De onderzoekers concluderen dat de RME-test niet alleen de vaardigheid meet om de juiste conclusies te trekken uit een beeld van iemands ogen, maar ook een meer algemeen inzicht in wat anderen denken, voelen en geloven. Wie hoog scoort op deze test, is beter in staat 'tussen de regels door te lezen'.

Bron: Engel, D. et al. (2014). Reading the mind in the eyes or reading between the lines? Theory of Mind predicts collective intelligence equally well online and face-to-face. *PLoS ONE*, 9(12), e115212 doi:10.1371/journal.pone.0115212

'ATTRIBUTE AMNESIA' FUNCTIONEEL BIJ UITVOEREN GEHEUGENTAAK

BREIN SLAAT PROFIJTELIJKE INFORMATIE OP

Ons geheugen is selectief en de maatstaven die het bij die selectie hanteert, zijn niet altijd even grondig. Volgens Amerikaanse onderzoekers slaat het brein bij het uitvoeren van een geheugentaak vooral 'relevante' informatie op: informatie waarvan het verwacht bij het uitvoeren van de taak profijt te zullen hebben.

Van een visuele stimulus bijvoorbeeld onthouden mensen alleen de kenmerken die voor de geheugentaak van belang zijn. Andere – ook elementaire – eigenschappen ervan vergeten ze. De onderzoekers trokken hun conclusie op basis van een onderzoek waaraan honderd studenten meededen. Zij kregen

op een scherm steeds vier karakters te zien, bijvoorbeeld drie letters en een getal. De karakters waren in een vierkant vlak geplaatst. De proefpersonen kregen vooraf te horen dat ze een bepaalde vraag over de constellatie moesten beantwoorden, in dit geval waar in het vierkante vlak het getal zich bevond.

Als de afbeelding na enige tijd van het scherm verdween en de deelnemers genoemde vraag moesten beantwoorden, deden ze dat allemaal foutloos. Moesten ze echter een vraag beantwoorden waarover ze vooraf niet waren ingelicht – bijvoorbeeld: wat wás het getal waarvan u zojuist de locatie moest onthouden? – dan gaf driekwart van de deelnemers een verkeerd antwoord.

Werd de verrassingsvraag of een variant daarop in de volgende sessie herhaald, dan steeg het aantal goede antwoorden weer aanzienlijk.

De resultaten waren hetzelfde bij getallen, letters en kleuren. De onderzoekers noemen dit verschijnsel 'attribute amnesia', ofwel 'kenmerken-vergeetachtigheid'. Die zou het brein ervan weerhouden onzinnige informatie op te slaan.

Bron: Hui Chen et al. (2015). Amnesia for object attributes. Failure to report attended information that had just reached conscious awareness. *Psychological Science*, doi: 10.1177/0956797614560648

SCHAP

ACHT GENETISCHE VARIANTEN GESIGNALEERD

GENEN BEPALEN VOLUME HERSENGEBIEDEN

Samenwerken loont, ook in de wetenschap. Dat toont een recent grootschalig onderzoek waarin 290 onderzoekers uit maar liefst dertig landen hun krachten bundelden.

Het internationale team bracht genen in kaart die zij bepalend achten voor het volume van een aantal subcorticale hersengebieden – bij mensen een maatstaf voor het functioneren van het brein en voor cognitieve vaardigheid. De invloed van de betreffende genen op de omvang van het brein bij mensen werd, aldus de onderzoekers, ontdekt dankzij de omvang van het onderzoek en was bij een kleinschaliger aanpak

waarschijnlijk onderbelicht gebleven. De betreffende hersengebieden – waaronder de hippocampus, het putamen en de nucleus caudatus – vormen circuits met delen van de hersenschors. Ze sturen beweging, leerprocessen, herinnering en motivatie aan. Veranderingen in deze circuits, waaronder veranderingen van volume, kunnen leiden tot ziekte en/of abnormaal gedrag.

De onderzoekers trokken hun conclusies op basis van de studie van hersenscans van ruim dertigduizend proefpersonen en maakten van alle proefpersonen een DNA-profiel. Ze troffen daarbij acht genetische varianten

aan die de grootte van een specifiek hersengebied bepalen en ontdekten welke veranderingen in het DNA juist tot volumereductie leiden. Waar ouder worden bij ieder mens gepaard gaat met een verkleining van de hersenomvang, neemt die bij aandoeningen als Alzheimer en Parkinson in verhoogd tempo af. De bevindingen van dit onderzoek kunnen wellicht worden ingezet bij het begrijpen en bestrijden van deze en andere neuro-psychiatrische ziekten.

Bron: Derek, H. et al. (2015), *Common genetic variants influence human subcortical brain structures*, *Nature* (letter online), doi:10.1038/nature14101

VISUELE EN AUDITIEVE DETAILS BETER OP TE ROEPEN

GERUSTSTELLING GOED VOOR KWALITEIT GETUIGENVERHOOR MET OGEN DICHT?

Ooggetuigen van een misdrijf kunnen zich bij een verhoor meer details herinneren als ze hun ogen sluiten. Dat kan echter ongemakkelijk zijn in de nabijheid van vreemden en dát heeft wellicht weer een negatief effect op de kwaliteit van het getuigenverslag.

Onderzoekers van de universiteit van Surrey hebben onderzocht of het positieve effect van dichte ogen wordt vergroot als interviewers getuigen geruststellen in een gesprek voorafgaand aan het verhoor. De Britse onderzoekers lieten 178 proefpersonen eerst naar een film kijken waarin een elektricien tijdens een klus eigendommen van zijn klant verdonkeremaant.

Tijdens het verhoor dat volgde, had de ene helft van de deelnemers de ogen gesloten, de andere helft hield die dicht. Van beide groepen was de helft voorafgaand daaraan gerustgesteld, de andere helft niet. Het verhoor bestond uit gesloten vragen over wat de deelnemers gezien hadden. Uit telling achteraf bleek dat mensen met gesloten ogen bijna een kwart meer van alle vragen juist beantwoordden. Ook geruststelling vooraf hielp, maar vergrootte het effect van dichte ogen niet.

Bij een tweede experiment bekeken de deelnemers een film van een oude man die in zijn huis werd overvallen. Nu gingen de vragen niet alleen over visuele maar ook over auditieve details.

Deelnemers bleken beide beter te kunnen oproepen met dichte ogen, waarbij de score van mensen die gerustgesteld waren niet hoger was dan die van deelnemers voor wie dat niet gold. Wel zeiden de laatsten zich met dichte ogen minder comfortabel te voelen dan met open ogen – goed om te weten voor iedereen die een getuige bij een verhoor wil overhalen zijn ogen te sluiten.

Bron: Nash, R. et al. (2015). *Does rapport-building boost the eyewitness eye-closure effect in closed questioning?* *Legal and Criminal Psychology*, doi: 10.1111/lcrp.12073

FOTO: SHUTTERSTOCK

NIEUWS PROMOTIES

GEVOEL IN PENIS MOGELIJK TE HERSTELLEN

Mannen die door een dwarslaesie of open rug geen gevoel meer hebben in hun penis, kunnen dit mogelijk door een relatief eenvoudige operatie weer terugkrijgen. Plastisch chirurg Max Overgoor opereerde de afgelopen twaalf jaar 54 mannen met een ruggenmergbeschadiging of open rug. Ruim twee derde van hen kreeg weer gevoel terug in hun penis. Voorheen was er niets mogelijk voor deze groep mannen, zegt Overgoor, die werkt bij het ziekenhuis Isala in Zwolle. 'Bij jongens met een open rug werd vooral gekeken of ze kunnen lopen en plassen. Het onderdeel seksualiteit was veel minder belangrijk. Terwijl ik van bijna al mijn patiënten hoor dat ze zich niet prettig en minder zelfverzekerd voelen als ze geen gevoel hebben in hun penis,' aldus de promovendus.

Max Overgoor, *The TOMAX Procedure*. Universiteit Utrecht, 29 januari 2015. Promotoren: prof. dr. Moshe Kon en prof. dr. Tom P.V.M. de Jong

EMOTIEREGULATIE

Mensen met een hoger risico op het krijgen van een psychose lijken vaker problemen te ervaren met emotieverwerking en -regulatie. Deze problemen zijn niet alleen een gevolg van, maar spelen mogelijk ook een rol bij het ontstaan van psychoses. Dat concludeert Jorien van der Velde. Om te onderzoeken of mensen met een verhoogd risico op het krijgen van een psychose, net als patiënten met schizofrenie, moeilijkheden ervaren met het verwerken en reguleren van emoties onderzocht ze de neurale processen die zich afspelen tijdens emotieverwerking en -regulatie in het brein. De resultaten lieten o.a. zien dat mensen met een extra verhoogd risico op het krijgen van een psychose een verminderde neurale capaciteit hebben om hun emoties te relativeren.

Jorien van der Velde, *Looking on the bright side. The neural basis of emotion processing and regulation in groups at increased risk for psychosis*. Rijksuniversiteit Groningen, 14 januari 2015. Promotoren: prof. dr. A. Aleman, prof. dr. D. Wiersma

TOLKEN IN DE ASIELPROCEDURE

Tolken zijn onmisbaar in asielprocedures maar dragen tegelijkertijd ook bij aan de complexiteit van institutionele communicatie met asielzoekers. Susanne van der Kleij onderzocht de interactie tussen asielzoeker, Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND)-ambtenaar en tolk. Uit het onderzoek blijkt een discrepantie tussen de rol van de tolk zoals verwacht op basis van de gedragscode van de IND en zijn rol in de praktijk. Tolken richten zich in grote mate op het efficiënter maken en verduidelijken van de uitingen van asielzoeker en ambtenaar, waardoor de vertalingen vaak afwijken van wat daadwerkelijk gezegd is. Deze uitkomst roept de vraag op of tolken soms niet te veel op de stoel van de IND-ambtenaar gaan zitten.

Susanne van der Kleij, *Interaction in Dutch asylum interviews. A corpus study of interpreter-mediated institutional discourse*. Radboud Universiteit, 4 februari 2015. Promotor: prof. dr. R.W.N.M. van Hout

Margot Schel, *Free won't: Neurobiological bases of the development of intentional inhibition*. Universiteit Leiden, 22 januari 2014. Promotor: prof. dr. E. Crone

Fernando Nieto Morales, *The control imperative. Studies on reorganization in the public and private sectors*. Rijksuniversiteit Groningen, 26 februari 2015. Promotor: prof. dr. R.P.M. Wittek

Sandy Overgaaauw, *Social reorientation in adolescence*. Universiteit Leiden, 19 februari 2015. Promotor: prof. dr. E.A. Crone

Dennis Hernaus, *Dopayours is not dopamine: Genetic, environmental and pathological variations in dopaminergic stress processing*. Universiteit Maastricht, 22 januari 2015. Promotor: prof. dr. Inez Myin-Germeys

Thomas Kowalewski, *Personal growth in organizational contexts*. Rijksuniversiteit Groningen, 2 februari 2015. Promotoren: prof. dr. R.P.M. Wittek en prof. dr. S.M. Lindenberg

GELIJKE KANSEN

Veel vrouwen volgen een academische opleiding. Gemiddeld halen vrouwelijke studenten in verschillende studierichtingen hogere cijfers en studeren ze sneller af dan mannelijke studenten. Toch zijn vrouwen slechts mondjesmaat vertegenwoordigd in hogere wetenschappelijke functies. Bij elke carrièrestap vallen meer vrouwen dan mannen uit. Dit is in het bedrijfsleven en in andere landen niet anders. Hoe komt dat?

Veel mensen zijn ervan overtuigd dat iedereen tegenwoordig gelijke kansen heeft. Er bestaat regelgeving om dit te bewaken; wie zich oneerlijk behandeld voelt, kan een klacht indienen. Als iedereen gelijke loopbaankansen heeft, en vrouwen zijn minder succesvol dan mannen, dan moet het dus wel aan die vrouwen liggen. Waarschijnlijk zijn ze minder competent of ambitieus, of maken ze andere levenskeuzes. En als vrouwen er zelf voor kiezen een ander pad te volgen, dan valt daar weinig aan te doen, zo wordt vaak gedacht. Maar klopt dat wel?

Tallose studies op dit terrein laten *geen* systematische verschillen tussen mannen en vrouwen zien in relevante competenties (wiskunde), vaardigheden (leiderschap), of ambities (zelfvertrouwen). Wel is duidelijk dat mannen en vrouwen systematisch anders worden *behandeld*. Ook is aangetoond dat kleine verschillen in hoe mannen en vrouwen benaderd worden, of in de manier waarop zij zichzelf opstellen, een vicieuze cirkel in gang kunnen zetten.* Als vrouwen zich niet zelf aanmelden voor een hogere functie, denkt men dat ze minder ambitieus zijn, en worden ze minder vaak uitgenodigd om aan loopbaantrajecten mee te doen dan mannen. De vrouwen die zich zo niet in hun ambities bevestigd zien, schatten hun kansen op loopbaansucces lager in en passen hun prioriteiten aan. Dit bevestigt de gedachte dat vrouwen nu eenmaal minder gemotiveerd zijn om carrière te maken dan mannen.

Dit soort patronen ontstaat omdat we geneigd zijn allerlei aannames te doen over de competenties, motivatie en ambities van anderen, simpelweg op basis van hun sekse. Aan vrouwen die een kind verwachten, wordt gevraagd hoe zij dit met hun werk gaan combineren. Aanstaaende vaders krijgen deze vraag niet. De impliciete boodschap hiervan is dat het voor vrouwen blijkbaar een probleem is als ze een gezin met hun loopbaan willen combineren; voor mannen niet.

De toegevoegde waarde van gender-diversiteit voor vernieuwing in de wetenschap en het bedrijfsleven is ondubbelzinnig gedocumenteerd. Wanneer mensen met verschillende inzichten meedenken, worden betere beslissingen genomen en wordt er meer winst gemaakt. Toch zijn criteria voor het beoordelen van prestaties en loopbaantrajecten heel eenduidig gedefinieerd. Wie niet aan het standaard patroon voldoet, komt niet hogerop.

Erkennen dat onbewuste stereotypen een rol kunnen spelen helpt werkelijk gelijke kansen te bieden. Vragen wat mensen willen, in plaats van daar aannames over te doen, kan belangrijke informatie opleveren. Keuzes worden niet altijd in vrijheid gemaakt maar zijn mede gebaseerd op ingeschatte mogelijkheden; die zien er voor vrouwen minder gunstig uit. Loopbaantrajecten die toegesneden zijn op één soort personen bieden geen gelijke kansen.

Naomi Ellemers

is hoogleraar Sociale Psychologie van de Organisatie aan de Universiteit Leiden. E-mail: Ellemers@fsw.leidenuniv.nl.

* Ellemers, N. (2014). Women at work: How organizational features impact career development. *Policy Insights from Behavioral and Brain Sciences*, 1, 46-54.

Rechtvaardigheid is een universeel begrip dat aandacht krijgt vanuit vele disciplines. Zo leert de sociale psychologie ons dat gepercipieerde rechtvaardigheid een factor is om rekening mee te houden in organisaties. Zeker in tijden van verandering, waarin middelen (her)verdeeld worden, zo betogen Leonard Millenaar en collega's. 'De mate waarin medewerkers de verdeling als rechtvaardig ervaren, heeft invloed op het gedrag dat zij vertonen.'

OVER DISTRIBUTIEVE, PROCEDURELE EN
INTERACTIONELE RECHTVAARDIGHEID

HET BELANG VAN RECHTVAARDIGHEIDS- BELEVING BIJ EEN ORGANISATIE- VERANDERING

Veranderen is voor veel mensen een ingewikkeld proces, zowel in de persoonlijke sfeer als in de context van de moderne organisatie. Organisatieverandering vraagt vaak om aanpassing van het gedrag van grote groepen medewerkers. De manager die verantwoordelijk is voor het realiseren van deze organisatieveranderingen, heeft dan ook een uitdagende baan, zeker in het huidige economisch klimaat waar veel organisatieveranderingen zich het beste laten typeren als 'koude' opgaven (Ten Have, 1999). Juist in situaties waar gevoelige verdelingsvraagstukken spelen (denk aan de verdeling van arbeidsplaatsen bij een reorganisatie) komt het ervaren onrecht aan de oppervlakte en kunnen de reacties van medewerkers heftig zijn.

In dit artikel wordt uiteengezet waarom het voor de manager met een veranderopgave cruciaal is om rekening te

houden met de rechtvaardigheidsbelevingen van medewerkers, zowel ten aanzien van de uitkomst (distributieve rechtvaardigheid), het formele proces (procedurele rechtvaardigheid) als de wijze waarop de boodschap gebracht wordt (interactionele rechtvaardigheid).

STERKE BEHOEFTE AAN RECHTVAARDIGHEID

Als andere mensen iets naars overkomt, reageren mensen over het algemeen met compassie en verontwaardiging. Maar er gebeurt iets opmerkelijks als de narijheid aanhoudt en de waarnemer niet bij machte is te helpen of er iets aan te doen. Dan is de waarnemer niet zelden van mening dat het weleens aan het slachtoffer zelf zou kunnen liggen, ook als daar geen concrete aanwijzingen voor zijn.

Deze merkwaardige bevinding wordt verklaard door een hardnekkig geloof in een rechtvaardige wereld, dat wordt

*Bij een fusie vindt
vroeg of laat discussie
plaats wie op de (top)
posities in de nieuwe
organisatie worden
geplaatst*

gekoesterd ondanks overtuigend bewijs van het tegendeel (Lerner & Simmons, 1966; Lerner, 1980). De behoefte om te geloven in een rechtvaardige wereld is reëel en verklaarbaar en het streven naar een rechtvaardige wereld is nobel en wenselijk. Maar het is een illusie te geloven dat de wereld daadwerkelijk rechtvaardig is, zoals dagelijks pijnlijk zichtbaar is in het nieuws dat de media ons brengt.

Toch is rechtvaardigheid een fundamenteel aspect van de manier waarop mensen veranderingen interpreteren die zij zelf ondergaan of anderen zien ondergaan, bijvoorbeeld in de organisaties waar zij werken. De compatibiliteit van het beschermen van het eigenbelang en de behoefte om te geloven in een rechtvaardige wereld lijkt groot. De stelling is dat op de lange termijn het eigenbelang het beste wordt gediend in een rechtvaardige wereld. Dit geldt zowel voor het collectief als voor het duurzaam kunnen maximaliseren van de eigen individuele opbrengst.

ORGANISATIEVERANDERING ALS VERDELINGS- VRAAGSTUK

Veel organisatieveranderingen hebben effect op de rechtvaardigheidsbeleving van belanghebbenden. Dit is in belangrijke mate te verklaren doordat er bij veel organisatieveranderingen sprake is van verdelingsvraagstukken. Zo moet bij reorganisaties bepaald worden wie boventallig wordt verklaard, een kostenverlaging vraagt om een herverdeling van budgetten, en bij een fusie vindt vroeg of laat discussie plaats wie op de (top)posities in de nieuwe organisatie worden geplaatst.

De mate waarin medewerkers de verdeling als rechtvaardig ervaren, heeft invloed op het gedrag dat zij vertonen. Binnen de sociale psychologie is veel onderzoek verricht naar het psychologisch construct 'organizational justice', getuige onder meer het 638 pagina's tellende *Handbook of Organizational Justice* (2005). Dit construct is in de literatuur uitgesplitst naar drie componenten: distributieve, procedurele en interactionele rechtvaardigheid (Colquitt et al., 2001; Cohen-Charash & Spector, 2001). Het psychologisch onderzoek naar rechtvaardigheid richtte zich allereerst op verdelingsvraagstukken: de distributieve rechtvaardigheid.

DISTRIBUTIEVE RECHTVAARDIGHEID Voortbouwend op onderzoeken naar relatieve deprivatie (Stouffer et al., 1949) en de sociale uitwisselingstheorie (Homans, 1961) heeft gedragspsycholoog John S. Adams (1965) in zijn baanbrekende bijdrage de vergelijkingstheorie (*equity theory*) gepresenteerd, die de basis heeft gevormd voor begripsvorming rondom

de zogenoemde distributieve rechtvaardigheid. De equity theory tracht de ervaren (on)billijkheid van de verdeling te verklaren aan de hand van een intra- en interpersoonlijk vergelijkingsproces: wat is een eerlijke beloning voor het werk dat ik verricht, en verhoudt dit zich tot de input-output ratio van mijn *peers*? Deze beloning is veelal een financiële, maar kan ook minder tastbare vormen aannemen als invloed en prestige. Wanneer 'onderbetaling' wordt ervaren, kan dit resulteren in gevoelens van boosheid. Gepercipieerde 'overbetaling' is ook een vorm van onrecht en kan leiden tot schuldgevoelens (zie kader distributieve onrechtvaardigheid).

Equity (billijkheid) is echter niet altijd de meest passende allocatienorm. Afhankelijk van de beoogde doelstelling kunnen ook andere normen fair zijn, zoals een verdeling op basis van *equality* (gelijkheid) of *needs* (behoefte). Iedere organisatieverandering kan in elk geval deels beschreven worden in termen van verdelingsvraagstukken. Het is van belang vooraf te bepalen welke allocatienorm het beste past bij de veranderopgave. Zo kan bij de verdeling van opleidingsplaatsen een *need-based* norm gelden: medewerkers met ontbrekende competenties worden opgeleid. Bij wijzigingen in afdelingsbudgetten, ingegeven door beoogde kostenverlaging, kan *equity* een goede allocatienorm zijn: de afdelingen die de meeste toegevoegde waarde aan de organisatiedoelstelling bieden worden ontzien, terwijl budgetten van afdelingen met een lage input-output ratio worden gekort.

Bij sommige kostenverlagingen wordt gekozen voor de 'kaasschaafmethode', een al dan niet terechte vorm van verdeling op basis van *equality*.

In onderzoek naar rechtvaardigheid wordt onderscheid gemaakt tussen normatieve en instrumentele doelstellingen. Bij *normatieve* doelstellingen laten de verdelers hun gedrag bepalen door wat zij als rechtvaardige verdelingsprincipes beschouwen. Vertaald naar de organisatiecontext: de manager zet zijn handelen af tegen zijn eigen of de maatschappelijke norm en de uitkomsten zijn een afgeleide. Bij een *instrumentele* doelstelling zijn de rechtvaardigheidsoverwegingen een aspect bij het realiseren van een andere doelstelling, zoals bijvoorbeeld kostenverlaging of geografische expansie.

Het is voor de manager van belang te beseffen dat bij de meeste organisatieveranderingen rechtvaardigheidsprincipes instrumenteel worden ingezet om een andere doelstelling te realiseren. Dit neemt niet weg dat een manager tegelijkertijd, vanuit persoonlijke opvattingen, de normatieve doelstelling kan nastreven het rechtvaardigheidsgehalte in de organisatie *an sich* te verhogen. Rechtvaardigheid is immers belangrijk om de intrinsieke waarde ervan.

PROCEDURELE RECHTVAARDIGHEID Bij procedurele rechtvaardigheid gaat het niet om de uiteindelijke verdeling, maar om de wijze waarop deze verdeling tot stand komt: de allocatieprocedure ofwel het veranderproces.

PRAKTIJKVOORBEELD ONRECHTVAARDIGE ORGANISATIEVERANDERING: HET 'GEKKE-HENKIE-EFFECT'

De politiek dwingt af dat er flink wordt bezuinigd in de zorgsector. Veel zorginstellingen zijn genoodzaakt te reorganiseren. Zo ook deze grote zorginstelling die in 2013 over de gehele breedte van de organisatie 10% moest bezuinigen om aan de nieuwe normen te voldoen. De Raad van Bestuur (rvb) kondigde af dat alle afdelingen in 2013 10% moesten bezuinigen; er werd daarbij geen onderscheid gemaakt naar type afdeling.

Aan het eind van 2013 bleek dat

niet alle directeurs van de afdelingen de bezuiniging hadden gerealiseerd. Een aantal had met veel pijn en moeite de besparing gerealiseerd, maar anderen hadden de opdracht naast zich neergelegd en bleken niet eens een poging gedaan te hebben om kosten te besparen. Voor de rvb betekende dit dat zij in 2014 nog steeds 10% moest besparen in de gehele organisatie. In plaats van het aanspreken van de directeurs die niet aan hun opdracht hadden voldaan, koos de rvb ervoor om

wederom alle afdelingen een taakstelling van 10% bezuiniging op te leggen, inclusief de afdelingen die al 10% hadden bespaard in 2013.

Inmiddels is geen enkele directeur meer bereid de bezuinigingsopdracht op te volgen. Degene die de opdracht direct opvolgt, wordt immers dubbel gestraft. In deze zorgorganisatie staat het direct opvolgen van opdrachten om te bezuinigen en daarmee jezelf in de vingers snijden inmiddels bekend als het 'Gekke-Henkie-effect'.

Het eerste grote onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid vond plaats in een juridische context: een vergelijking van de beleving van twee verschillende gerechtelijke procedures (Thibaut & Walker, 1975). In de eerste procedure (het *adversary system*, zoals gehanteerd in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië) nam de rechter het besluit, maar waren de betrokkenen in hoge mate vrij de wijze te bepalen waarop geargumenteed en verdedigd werd. Bij de tweede procedure (het *inquisitorial system* van continentaal Europa) controleerde de gerechtelijke instantie zowel het besluit als het proces. In beide procedures heeft de rechter *decision control* en alleen in het tweede model heeft de rechter *process control*. In organisatorische context spreekt men overigens veelal van *voice* (*process control*) en *choice* (*decision control*).

Opvallend is dat de betrokkenen het eerste model, waarin zij zelf een stem hadden, als rechtvaardiger percipieerden, onafhankelijk van het uiteindelijke besluit van de rechter. Anders verwoord: de perceptie van een rechtvaardige procesgang maakt negatieve uitkomsten beter verteerbaar. Zodra procedures echter als onrechtvaardig worden ervaren, neemt het belang van de resultaten toe.

Dit herhaaldelijk in de empirie aangetoonde interactie-effect tussen uitkomst en proces (Brockner & Wiesenfeld,

1996) wordt vaak kortweg het *fair process-effect* genoemd. Een vergelijkbaar effect treedt op in organisaties: de kans op acceptatie van strategische organisatieplannen wordt versterkt naarmate medewerkers de kans krijgen ideeën te weerleggen en in staat worden gesteld tot bilaterale communicatie (Greenberg & Folger, 1983).

Om de mate van procedurele rechtvaardigheid te kunnen beoordelen, dienen allereerst de te volgen of gevolgde procedures geïdentificeerd te worden. Leventhal (1980) formuleerde een zestal criteria om het rechtvaardigheidsgehalte van deze procedurele componenten te beoordelen; aan de hand hiervan kan de manager zich een beeld vormen van het rechtvaardigheidsgehalte van het veranderproces.

Zo moet de (wijze van) verdeling consistent zijn doorvertaald naar alle organisatieniveaus (*consistentiecriteria*). Managers mogen zich niet laten leiden door vooroordelen (*onpartijdigheidscriteria*). Beslissingen dienen gemaakt te worden op basis van zorgvuldig verkregen en zo volledig mogelijke informatie (*accuraatheidscriteria*). Alle aspecten van het veranderproces moeten veranderd kunnen worden als de situatie daarom vraagt (*corrigeerbaarheidscriteria*). Besluitvormers dienen de belangen te vertegenwoordigen van alle groepen en individuen die betrokken zijn bij de organisatieverandering (*representativiteitscriteria*). En ten slotte moet de wijze waarop de organisatieverandering wordt uitgevoerd in lijn zijn met de ethische waarden van degenen die de verandering ondergaan (*ethiekcriteria*).

Voor managers schuilt er overigens een gevaar in het *fair process-effect*. Zij kunnen zich laten verleiden tot het organiseren van inspraak zonder invloed: medewerkers laten deelnemen aan inspraakrondes waarin zij 'meedenken' over de toekomst van de organisatie, terwijl de uitkomst feitelijk al vaststaat. Deze schijnparticipatie wordt vroeg of laat doorzien en kan leiden tot het *frustration-effect*, waarbij niet alleen de uitkomsten, maar ook de organisatie als zodanig wordt verworpen (Kim & Mauborgne, 1993).

De manager doet er in sommige situaties, bijvoorbeeld in een crisissituatie die snelle besluitvorming vereist, verstandig aan om de medewerkers direct te confronteren met het feit dat fundamentele beslissingen al genomen zijn. Volgens Syroit (2012) is de nadruk te zeer op het spel komen te liggen en worden de knikkers uit het oog verloren; de negatieve effecten worden weliswaar afgezwakt, maar de onbillijkheid wordt niet opgelost. Ook Leventhal (1980), die bekend is om zijn onderzoeken naar procedurele rechtvaardigheid, stelt dat procedures in de ogen van medewerkers altijd ondergeschikt zullen zijn aan de uitkomsten.

PRAKTIJKVOORBEELD DISTRIBUTIEVE ONRECHTVAARDIGHEID: OVERBETALING

De leden van het nieuwe managementteam van een afdeling in een rechtbank waren pas aangesteld en kwamen voor het eerst bijeen. Voor sommigen was het wat onwennig; de functie van manager was nieuw voor hen. De kersverse manager van de afdeling administratie vroeg na enige aarzeling of hij nu ook meer zou gaan verdienen. 'Jazeker, je gaat nu twee loonschalen omhoog.'

De manager reageerde: 'Maar dat wil ik niet.'

Dan wordt de afstand tussen de administratief medewerkers en mij te groot.'

De loonsverhoging stond volgens hem niet in verhouding tot de extra taken die hij moest uitvoeren ten opzichte van zijn medewerkers. Hij voelde zich oncomfortabel en wellicht zelfs schuldig over deze in zijn ogen disproportionele loonsverhoging die in deze organisatie hoorde bij zijn promotie.

Wat is een eerlijke beloning voor het werk dat ik verricht, en verhoudt dit zich tot de input-output ratio van mijn peers?

INTERACTIONELE RECHTVAARDIGHEID In de literatuur wordt nog een derde component van *organizational justice* onderscheiden: interactionele rechtvaardigheid. Dit betreft niet de wijze waarop de formele besluitvorming is gestructureerd, maar het interpersoonlijke karakter van de gevolgde procedures. Het uitvoeren van de procedures vindt immers plaats in interactie tussen personen, die zich veelal in een machts- of gezagsverhouding tot elkaar bevinden.

Onderzoek naar interactionele rechtvaardigheid heeft vier regels opgeleverd voor (het verhogen van) interactionele rechtvaardigheid. Allereerst *waarachtigheid*: open, eerlijk en openhartig communiceren en elke vorm van misleiding voorkomen tijdens het besluitvormingsproces. De tweede regel is *verantwoording*: adequate uitleg geven over de uitkomsten van een besluitvormingsproces. Als derde het tonen van *respect*, door individuen oprecht en waardig te behandelen en geen opzettelijk onbeleefd of aanvallend gedrag te vertonen. Als laatste wordt *fatsoen* genoemd: geen schadelijke uitspraken doen of ongepaste vragen stellen (Bies & Moag, 1986).

Deze vier begrippen zijn later gecomprimeerd tot de tweedeling 'interpersoonlijke rechtvaardigheid' (respect en fatsoen) en 'informationele rechtvaardigheid' (waarachtigheid en verantwoording; Greenberg, 1993). Emeritus-hoogleraar en sociaal psycholoog Jef Syroit stelt in zijn afscheidsrede (2012) overigens dat interactionele rechtvaardigheid niets meer of minder is dan de mensgerichte stijl van leidinggeven (tegenover de taakgerichte stijl). Hij vraagt zich af of interactionele rechtvaardigheid werkelijk als rechtvaardigheidsdimensie beschouwd dient te worden.

Of het nu interactionele rechtvaardigheid of mensgericht leiderschap wordt genoemd: het is evident dat omgangsvor-

men een cruciaal aspect zijn bij het realiseren van organisatieverandering. Dit lijkt een open deur, maar managers blijken in de praktijk vooral aandacht te besteden aan de letterlijke inhoud en betekenis van hun boodschappen, en minder aan de effecten ervan of de gevoelens en beelden die deze oproepen (Smeltzer, 1991). Medewerkers voelen zich persoonlijk veronachtzaamd wanneer er een (informatie) arm communicatiemiddel wordt gebruikt (Smeltzer, 1991). Associaties die opgeroepen worden bij het gebruik van een mager, indirect en afstandelijk kanaal zijn dat het management iets te verbergen heeft of bang is de confrontatie aan te gaan. Kwalitatief goede communicatie blijkt angst en onzekerheid bij medewerkers te reduceren, zelfs als de

PRAKTIJKVOORBEELD PROCEDURELE ONRECHTVAARDIGHEID: SCHIJNPARTICIPATIE

Een grote financiële instelling wil twee onderdelen samenvoegen en organiseert een sessie met de vijftig sleutelfiguren uit beide afdelingen. Aan de aanwezigen wordt gevraagd of zij in subgroepen willen nadenken over de voorwaarden waaraan de integratie van de afdelingen moet voldoen. De opbrengst vanuit de subgroepen moet genoteerd worden op

'gele briefjes'; dit levert in de plenaire terugkoppeling bijna 100 ideeën op. Het management geeft aan dat ze het een waardevolle bijeenkomst vonden en de output meenemen in het ontwerp van de nieuwe afdeling.

Na twee maanden, waarin deze groep niet meer bij elkaar is geweest of geïnformeerd is, komt het management met de contouren van de

nieuwe afdeling. De groep van vijftig herkent daarin de eigen input niet en krijgt ook geen terugkoppeling wat er met de input gebeurd is en wat de onderbouwing voor de genomen besluiten is. In de wandelgangen heerst nu het beeld dat er sprake is geweest van schijnparticipatie en ze als sleutelpersonen niet serieus zijn genomen.

boodschap negatief is (Schweiger & Denisi, 1991); onzekerheid blijkt pijnlijker dan slecht nieuws. Hoewel de (midden) manager niet altijd invloed heeft op de feitelijke uitkomsten (distributies) of op het formele proces (procedures) van de organisatieverandering, is hij in zijn rol van direct leidinggevende altijd in de gelegenheid om het veranderproces waardig en respectvol uit te voeren (interactie).

MOGELIJKE EFFECTEN ERVAREN ONRECHT

Het onrecht (distributief, procedureel dan wel interactioneel) dat medewerkers kunnen ervaren bij een organisatieverandering zet het geloof in een rechtvaardige wereld onder druk. Om dit geloof te beschermen, kunnen verschillende strategieën worden gebruikt. Het bijbehorende gedrag kan voor de individuele medewerker misschien gezond zijn, maar voor de organisatieverandering soms remmend of zelfs schadelijk. De manager met een veranderopgave moet rekening houden met deze soms onverwachte uiting van 'weerstand', die vanuit het rechtvaardigheidsperspectief verklaarbaar en begrijpelijk is.

Er zijn verschillende copingstrategieën mogelijk als reactie op ervaren onrechtvaardigheid (Lerner, 1980; Hafer & Bègue, 2005). De voornaamste is om in actie te komen en in de echte wereld rechtvaardigheid te herstellen (*restitution*) of

onrechtvaardigheid daar proberen te voorkomen (*prevention*). Wanneer men echter niet bij machte is om de als onrechtvaardig gepercipieerde situatie te veranderen, treden er andere mechanismen in werking die het geloof in een rechtvaardige wereld in stand houden of herstellen. Enkele voorbeelden zijn *victim blaming*, *minimization*, *psychological distancing*, *demonizing*, *denial-withdrawal*, *false cynicism* en *ultimate justice*.

Dezelfde mechanismen kunnen ook opgeld doen bij een als onrechtvaardig ervaren organisatieverandering. Zo kan het onvermijdelijke ontslag van een loyale medewerker als gevolg van een reorganisatie door collega's (maar ook door de medewerker zelf) worden neergezet als zijn eigen schuld: 'Hij ging niet met zijn tijd mee' (*victim blaming*). Het kan ook worden afgedaan als een kleinigheid: 'Hij vindt wel weer een nieuwe baan' (*minimization*). Ook kan het ontslag worden beoordeeld als iets wat henzelf, in het licht van hun eigen positieve eigenschappen in vergelijking met degene die is ontslagen, nooit zal overkomen (*psychological distancing*). Medewerkers kunnen ook proberen niet aan de als onrechtvaardig ervaren situatie te denken of er fysiek van weg te blijven (*denial-withdrawal*). In de organisatiecontext kan dit zich uiten in medewerkers die mentaal afhaken of fysiek afwezig blijven, bijvoorbeeld in de vorm van ziekteverzuim.

FIGUUR 1: RICHTLIJNEN VOOR RECHTVAARDIGE ORGANISATIEVERANDERING

Organisatorische rechtvaardigheid	Component organisatieverandering	Kernvraag manager	Normen / criteria
Distributief	Wat	Wat is de doelstelling van de verandering?	- Billijkheid; of - Gelijkheid; of - Voorzien in behoeften
Procedureel	Hoe	Hoe moet het veranderproces worden ingericht?	- Consistent; en - Onpartijdig; en - Accuraat; en - Corrigeerbaar; en - Representatief; en - Ethisch
Interactioneel	Tussen	Welke interactie moet plaatsvinden tijdens de verandering?	- Waarachtig; en - Verantwoord; en - Respectvol; en - Fatsoenlijk

De wijze waarop de organisatieverandering wordt uitgevoerd moet in lijn zijn met de ethische waarden van degenen die de verandering ondergaan

Onderzoek onder 158 medewerkers toont aan dat er in organisaties een positief verband bestaat tussen ervaren onrechtvaardigheid en absentisme (Dittrich & Carrell, 1979). Een alternatief mechanisme is doen alsof het onrecht je niet deert (*false cynicism*). Minder reactief, maar minstens zo effectief in het beschermen van het geloof in een rechtvaardige wereld (of organisatie), is het hanteren van een *ultimate* verklaring voor eventuele onrechtvaardig 'lijkende' situaties: 'Vroeg of laat zal hij beloond worden voor die jarenlange loyale inzet' (*ultimate justice*). Religieus discours biedt vaak het kader voor het hanteren van *ultimate justice*. Het hindoeïstische karma en het Bijbelse Laatste Oordeel impliceren *ultimate* vormen van rechtvaardigheid.

TOT SLOT

Iemand aan wie de macht wordt gegeven om (beperkte) middelen te verdelen, stelt zichzelf een aantal vragen: 'Hoe kan ik ervoor zorgen dat de betrokkenen mijn beslissing aanvaarden?' 'Hoe zal de beslissing de onderlinge relatie tussen betrokkenen beïnvloeden?' 'Zijn zij na mijn beslissing nog bereid tot interactie met mij en met elkaar?'

Dit zijn typische vragen voor de manager met een veranderopgave (Syroit, 2012). Het advies aan de manager met een veranderopgave is om de verdelingsvraagstukken helder te formuleren en de allocatienormen vooraf te bepalen. De eerlijke verdeling van de beperkte middelen kan hier op consistente wijze van worden afgeleid. Een zorgvuldig en rechtvaardig veranderproces, mits oprecht uitgevoerd, verkleint de kans op weerstand in de organisatie. Elke manager kan bovendien bijdragen aan het verhogen van het (gepercipieerde) rechtvaardigheidsgehalte van de verandering door deze op een respectvolle en waardige manier ten uitvoer te brengen. Bovendien kunnen de percepties van de mate van rechtvaardigheid van drie afzonderlijke componenten van *organizational justice* (uitkomst, proces en interactie) elkaar versterken.

Sturen op de drie componenten in samenhang optimaliseert het gepercipieerde rechtvaardigheidsgehalte en verhoogt de slagingskans van de organisatieverandering.

PSYCHOMETRISCHE SCHALEN

De beschreven inzichten kunnen bij managers de wens oproepen om te meten in hoeverre medewerkers in organisaties de behoefte hebben om te geloven in een rechtvaardige wereld. Lerner merkt zelf echter over de ontwikkeling van zijn hypothese op: "The phrase 'belief in a just world' originally was intended to provide a useful metaphor rather than a psychological construct" (1997, p. 30).

Toch zijn er verschillende onder-

zoekers die de mate van het geloof in een rechtvaardige wereld middels beschikbare psychometrische schalen proberen vast te stellen bij individuen en groepen. Voorbeelden zijn de *Just World Scale* (Rubin & Peplau, 1975) en de *GWAL-Skala* (Dalbert, Montada & Schmitt, 1987; Schmitt et al., 2008) – zie voor beschouwingen over het gebruik van deze schalen (Furnham, 1998; Furnham, 2003; Furnham & Procter; Schmitt, 1998).

De bruikbaarheid van deze schalen binnen een organisationele context en in relatie tot organisatieverandering lijkt ons echter nog beperkt. De hypothese is bruikbaar als metafoer en vormt een plausibele verklaring voor de cognitieve dissonantie (Festinger, 1957) die bij mensen kan optreden wanneer zij onrecht ervaren dat onverenigbaar is met hun diepgewortelde geloof in een rechtvaardige wereld.

OVER DE AUTEURS

Leonard Millenaar, MSc., is bedrijfswetenschapper, Ernst Graamans, MSc., is psycholoog en dr. Wouter ten Have is econoom. De auteurs zijn allen werkzaam bij TEN HAVE Change Management. Correspondentie: l.millenaar@tenhavecm.com.

Ondertitling artikel is een bewerking van hun in 2013 gepubliceerde artikel 'Rechtvaardigheid als bepalende factor bij organisatieverandering' in *Holland Management Review*, 149, 44-52.

Summary

THE IMPORTANCE OF JUSTICE IN ORGANIZATIONAL CHANGE
J.L. MILLENAAR, E.P. GRAAMANS & W.D. TEN HAVE

Justice is an important aspect of how humans perceive and interpret events in the world. Social psychologists have explained the justice motive as fundamental and intrinsic (Lerner, 1980) or in essence more concerned with self-interest (e.g. Thibaut & Walker, 1975), i.e. the smartest way to maximize the outcome. Empirical support is found for both explanations. During *organizational change* the interest of many in and around the organization can be at stake. Although allocation processes are crucial during organizational change, the reference to organizational justice is seldom explicit. Based on *social psychology* theory and research and actual experience in the practice of *change management* this article reflects on the concept of organizational justice as well as on the mechanisms that can come into play when employees are confronted with injustice during organizational change.

Literatuur

- Adams, J.S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2, pp. 267-299). New York: Academic Press.
- Bies, R.J. & Moag, J.F. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard & M.H. Bazerman (Eds.), *Research on negotiations in organizations* (Vol. 1, pp. 43-55). Greenwich, CT, US: JAI Press.
- Brockner, J. & Wiesenfeld, B.M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: The interactive effects of outcomes and procedures. *Psychological Bulletin*, 120, 189-208.
- Cohen-Charash, Y. & Spector, P.E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86, 278-321.
- Colquitt, J.A., Conlon, D.E., Wesson, M.J., Porter, C.O.L.H., & Ng, K.J. (2001). Justice at the millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86, 425-445.
- Dalbert, C., Montada, L. & Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen. *Psychologische Beiträge*, 29, 596-615.
- Dittrich, J.E. & Carrell, M.R. (1979). Organizational equity perceptions, employee job satisfaction, and departmental absence and turnover rates. *Organizational Behavior and Human Performance*, 24, 29-40.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL, US: Row, Peterson.
- Furnham, A. (1998). Measuring the beliefs in a just world. In L. Montada and M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world* (pp. 141-162). New York: Plenum Press.
- Furnham, A. (2003). Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 34, 795-817.
- Furnham, A. & Procter, E. (1989). Belief in a just world: Review and critique of the individual difference literature. *British Journal of Social Psychology*, 28, 365-384.
- Greenberg, J., & Colquitt, J.A. (2005). *Handbook of organizational justice*. New York, NY, US: Lawrence Erlbaum Associates.
- Greenberg, J. & Folger, R. (1983). Procedural Justice, participation, and the fair process effect in groups and organizations (pp. 235-256). In: P.B. Paulus (ed.) *Basic group processes*. New York: Springer-Verlag.
- Hafer, C.L. & Bègue, L. (2005). Experimental research on just world theory: Problems, developments and future challenges. *Psychological Bulletin*, 131, 128-166.
- Have, S. ten (1999). Gezond verstand in managementland. *Holland Management Review*, 64, 56-65.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York, NY, US: Harcourt, Brace and World.
- Kim, W.C., & Mauborgne, R.A. (1993). Procedural justice, attitudes, and subsidiary management compliance with multinationals' corporate strategic decisions. *Academy of Management Journal*, 36, 502-526.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York, NY, US: Plenum Press.
- Lerner, M. J. (1997). What does the belief in a just world protect us from: The dread of death or the fear of undeserved suffering? *Psychological Inquiry*, 8, 29-32.
- Lerner, M. J., & Simmons, C.H. (1966). Observer's reaction to the "innocent victim": Compassion or rejection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 203-210.
- Leventhal, G.S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K.J. Ger-gen, M.S. Greenberg & R.H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research* (Vol. 1, pp. 27-55). New York, NY, US: Plenum Press.
- Rubin, Z. & Peplau, L.A. (1975). Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 65-89.
- Schmitt, M. (1998). Methodological strategies in research to validate measures of belief in a just world. In L. Montada and M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimizations and belief in a just world* (pp. 187-215). New York: Plenum Press.
- Schmitt, M., Dalbert, C., Montada, L., Gschwendner, T., Maes, J. et al. (2008). Verteilung des Glaubens an eine gerechte Welt in der Allgemeinbevölkerung: Normwerte für die Skala Allgemeiner Gerechter-Welt-Glaube. *Diagnostica*, 54, 150-163.
- Schweiger, D.M. & Denisi, A.S. (1991). Communication with employees following a merger: a longitudinal field experiment. *Academy of Management Journal*, March, 110-135.
- Stouffer, S. A., Suchman, E.A., DeViney, L.C., Star, S.A., & Williams, R. M. (1949). *The American soldier-adjustment during army life*. Princeton, NJ, US: Princeton University Press.
- Syroit, J.E.M.M. (2012). *Het spel en de knikers*. Afscheidsrede als hoogleraar psychologie aan de Open Universiteit Nederland, Heerlen, 8 juni.
- Thibaut, J. & Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. Hillsdale, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates.

'Of er is één psychologie, of er is er geen' (Duijker, 1959)*

PROFIJTELIJK NOCH APPETIJTELIJK

In zijn uitgebreide verhandeling over het gebrek aan eenheid binnen de psychologie begint Duijker met een (terechte) waarschuwing aan de lezer: 'De nomenclatuur der psychologie: hoe weinig profijtelijk, hoe weinig appetijtelijk lijkt dit onderwerp!' Vervolgens stelt Duijker dat er binnen de psychologie een overdaad aan labels bestaat voor allerhande verschillende subdisciplines zoals de *pastorale psychologie*, de *topologische psychologie* en de *culinaire psychologie*. Een dergelijke wildgroei aan benamingen is Duijker een gruwel: 'Want als er maar één psychologie is, dan moet men zich niet uitdrukken alsof er tweehonderd of tweeduizend zouden zijn.'

Wellicht ben ik als methodoloog doorgeschoten in mijn kritische houding jegens iedere willekeurige bewering, maar Duijkers zorg dat een uitgebreide nomenclatuur zorgt voor fragmentatie van de psychologie deel ik niet. Subdisciplines met hun eigen benaming bestaan in alle vakgebieden: in de economie, in de biologie, in de wiskunde en in de natuurkunde. De Wiki over natuurkunde (<http://nl.wikipedia.org/wiki/Natuurkunde>) geeft een lijst van 25 subdisciplines, die elk vaak weer onderverdeeld kunnen worden in hun eigen sub-subdisciplines. Werkt dit classificatiesysteem de fragmentatie van de natuurkunde in de hand? Ik denk van niet. Het is begrijpelijk dat de deeltjesfysicus andere interesses heeft dan de fysicus die zich richt op niet-lineaire dynamica, en het is overzichtelijk dat ze hun werk in aparte tijdschriften kunnen publiceren.

Na het artikel van Duijker oppervlakkig gelezen te hebben zou een buitenstaander dan ook gemakkelijk kunnen concluderen dat het hier een non-probleem betreft, iets wat Duijker zelf ook bij herhaling suggereert. Als ware het de zwaartekracht is er namelijk een overheersend principe dat de psychologie en alle andere wetenschappelijke subdisciplines bijeenhoudt: het gebruik van de wetenschappelijke methode. In zijn klassieke werk *The grammar of science* verwoordt Karl Pearson dit inzicht als volgt (1892, p. 16 van de 1938-editie; mijn vertaling):

'Dit nu is de eigenaardigheid van de wetenschappelijke methode, dat wanneer deze tot gewoonte is geworden, de geest welke feiten dan ook omzet tot wetenschap. Het gebied der wetenschap is grenzeloos; haar materiaal is eindeloos, iedere verzameling natuurlijke verschijnselen, iedere fase van sociaal leven, ieder stadium van ontwikkeling in heden of verleden vormt materiaal voor wetenschap. *De eenheid aller wetenschap bestaat enkel in haar methode, niet in haar materiaal.* De man die feiten van welke aard dan ook classificeert, die hun wederzijdse relatie ziet en hun sequenties beschrijft, past de wetenschappelijke methode toe en is een man van de wetenschap. De feiten mogen behoren tot de menselijke geschiedenis, tot de sociale statistiek van onze grote steden, tot de atmosfeer van de meest verafgelegen sterren, tot de digestieve organen van een worm, of tot het leven van een nauwelijks zichtbare bacil. Het zijn niet de feiten op zichzelf die leiden tot wetenschap, maar de methoden waarmee deze worden behandeld.'

Getob over de nomenclatuur der psychologie is dan ook niet aan de orde. Alle inspanning zou erop gericht moeten zijn om de wetenschappelijke methode zo zuiver mogelijk toe te passen, ongeacht of men nu werkzaam is in de pastorale psychologie, de topologische psychologie of de culinaire psychologie.

SELFIE

Eric-Jan Wagenmakers
is hoogleraar Mathematische Psychologie aan de Universiteit van Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: ej.wagenmakers@gmail.com

* Duijker, H.C.J. (1959). Nomenclatuur en systematiek der psychologie. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden*, 14, 172-204. Citaat p.181.

Benieuwd naar ons aanbod?

Bezoek onze website
www.cenzo.nl/zoekt-psychologen
 of bel Anja Pinatsis of Int Pos
 voor een vrijblijvend gesprek.

Cenzo B.V.

Bloemgracht 131
 1016 KL Amsterdam
 T. 020 - 344 50 47
 E. anja.pinatsis@cenzo.nl
www.cenzo.nl

Vitaal in uw praktijk!

De GGZ is aan veranderingen onderhevig. Er wordt steeds meer organisatietalent en administratief inzicht van de zelfstandigen in de GBGGZ gevraagd. Heeft u behoefte aan **ondersteuning** op dit het gebied en wilt u **met plezier** optimale zorg aan uw cliënten blijven leveren?

Tijd voor een gesprek met

CENZO

CENTRAAL NETWERK PSYCHOLOGISCHE ZORG

CONGRES

Body & Mind

rijksuniversiteit
groningen

- voor professionals en wetenschappers uit de somatische en geestelijke gezondheidszorg
- met gerenommeerde sprekers en interessante parallelsessies
- geef je nu op! Ga naar www.ppo-opleidingen.nl/congres

4 juni 2015
 Groningen

opleidingsinstituut

Accreditatie is aangevraagd bij • FGzPt • VGct • NIP • ABAN

BOEKEN

Onverklaarbare zaken

Arrogant. Waarom wetenschappers vaak minder weten dan ze denken

Door: R. Meester (2014)

Utrecht: Uitgeverij Ten Have, 143 p.

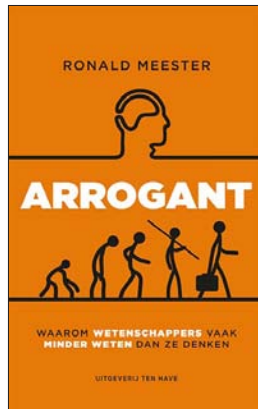
Recensent: Karel Soudijn

Ronald Meester is een wiskundige die zich ergert aan de pretenties van darwinisten. Naar zijn mening hebben aanhangers van de darwinistische evolutieleer te gemakkelijk het idee dat ze op het spoor zijn van een theorie die 'alles' dekt. Volgens hem loopt dit spaak als bijvoorbeeld getracht wordt het ontstaan van seksuele voortplanting te verklaren. Het is volgens Meester onduidelijk welke 'eenheid van selectie' hiervan voordeel zou kunnen hebben gehad. Ook zou het ontstaan van redeneervermogen onvoldoende verklaard kunnen worden door te verwijzen naar het evolutionaire voordeel ervan. Vooral wiskunde vindt hij in darwinistische zin raadselachtig. Wiskunde vraagt om een grote vaardigheid in abstract redeneren. Meester stelt: 'Hoe is deze capaciteit om abstract en zeer diepzinnig te kunnen redeneren ontstaan en onderhouden in een tijd dat de mogelijkheden van dat redeneren onnodig waren?' (p. 90). Op geen enkele manier ziet Meester hoe die capaciteit in vroeger tijden verband kon houden met een vaardigheid die 'fitness verhogend werkte' (p. 91).

Dit laatste doet denken aan een voorbeeld dat niet in dit boek staat. In de jaren dertig van de twintigste eeuw hieven Britse geleerden op hun diners de volgende toast aan: 'Op de hogere wiskunde – en dat die maar nooit enig nut mag hebben!' Kort daarna brak de Tweede Wereldoorlog uit, en toen pas bleek hogere wiskunde van levensbelang. Maar voor die tijd was dit volgens de proostende geleerden slechts een nutteloze (maar misschien wel aangename) bezigheid.

Arrogant is losjes gecomponeerd. Zakelijke kritiek op darwinisten wordt vermengd met persoonlijke verhalen over teleurstellende reacties van anderen. De boodschap is duidelijk: geen enkele theorie kan 'alles' verklaren en reductionisme laat altijd een deel van de werkelijkheid buiten beeld. Zelf wil de auteur meer ruimte creëren voor spiritualiteit en religie, maar hij blijft erg vaag als we zouden willen weten hoe de 'fitness' van het wetenschapsbedrijf hiermee kan worden vergroot. Wel suggereert Meester dat christelijke wetenschappers gemakkelijker bereid zijn om verder te kijken dan 'hun rationele neus lang is' (p. 100). Ik hoopte dat hij na deze opmerking een onderzoek zou rapporteren waarbij wetenschappers van de VU op het criterium van creativiteit vergeleken zouden worden met hun collega's van de UvA. Maar helaas: zover komt het niet in dit boek.

Dr. K.A. Soudijn is verbonden aan de Universiteit van Tilburg. E-mail: k.a.soudijn@uvt.nl.

Feedback is een cadeautje

Door: D. Stone en S. Heen (2014)

Amsterdam: Maven: 430 p.

Dit boek focust op succesvol feedback ontvangen. Hoe komt het dat we kritiek kunnen ervaren als een aanval op onze identiteit? Waarom vinden we zo snel dat de ander 'geen recht van spreken' heeft? Hoeveel nuttige inzichten laten we liggen omdat 'het nu niet het juiste moment is'?

Het explosieve kind

Door: R.W. Greene (2014)

Amsterdam: Nieuwezijds, 270 p.

Kinderen raken vaak snel gefrustreerd en kunnen zich onbeheerst en agressief gedragen. Dit boek biedt een nieuwe methode om met kinderen met gedragsproblemen om te gaan. De auteur legt uit hoe je conflictvermijdend en effectief kunt reageren zonder te straffen.

Wij zijn allemaal nomaden

Door: A. Besamusca-Ekelschot (2014)

Uitgeverij Mik Schots, 214 p.

De auteur consulteert sinds 2007 het enige psychiatrische behandelcentrum in het Afrikaanse land Burundi, waar ze tevens lesgeeft aan artsen, verpleegkundigen en psychologen. Haar ervaringen met diverse ggz-projecten aldaar zijn in dit boek gebundeld.

o,8 Ampère Geluk

Door: Saskia Gubbels (2014)

Te huren via: <https://vimeo.com/ondemand/o8amperegeluk>

De omstreken elektroshocktherapie dient voor de depressieve en psychotische hoofdpersonen van deze indringende documentaire als laatste redmiddel. De camera volgt hen en hun naasten zowel voor als na de behandeling.

Eendagsvlinders

Door: Irvin D. Yalom (2015)

Amsterdam: Balans, 191 p.

De auteur werpt aan de hand van zijn ervaringen met een tiental patiënten nieuw licht op wezenlijke levenskwesaties die iedereen raken, zoals ouder worden, de angst voor de dood, het maken van keuzes, fundamentele eenzaamheid en het zoeken naar een betekenisvol leven.

Een eetstoornis overwinnen, kan dat?

Door: G. Noordenbos (2014)

Dit boek geeft antwoord op de meest gestelde vragen over de behandeling en het herstel van een eetstoornis. Het is bedoeld voor diverse behandelaars van mensen met een eetstoornis en voor die mensen zelf, hun families, partners en vrienden.

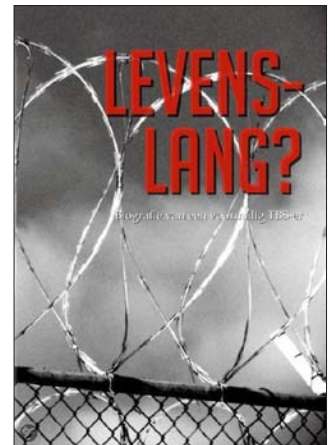
De mens achter de tbs'er

Levenslang? Autobiografie van een voormalig tbs'er.

Door: W. Zippro (2014)

Epe: Uitgeverij Gelderland, 304 p.

Recensent: Michiel van der Wolf

Het valt meteen op. Er staat geen auteursnaam op de voorkant van het boek. Het lijkt niet te gaan om anonimiteit, want de naam van de auteur staat wel op de achterkant en onder het dankwoord. Dit zal vast een idee van de uitgever zijn en geeft waarschijnlijk aan dat die dacht dat het boek de mensen niet zal interesseren voor *wie* de auteur is, maar voor *wat* hij is: een tbs'er. Een valse start voor een boek dat juist de mens achter de tbs'er toont.

Er zijn al vaker biografieën verschenen over (ex-)terbeschikkinggestelden. Bijvoorbeeld die over de dichter Gerrit Achterberg (Wim Hazeu, 1988), die vanwege een levensdelict op zijn hospita vanaf 1938 zeventien jaar ter beschikking gesteld was. Hoewel zijn dichterschap voorop stond, is het boek ook vaak geprezen als een sociaalhistorische studie van de terbeschikkingstelling. Een volgende biografie over Gerrit de Stotteraar (Hagar Peeters, 2002), een berucht inbreker en ontsnappingskunstenaar, was juist bedoeld om ontwikkelingen in het gevangenis- en strafwezen van naoorlogs Nederland te illustreren. Hij was slechts kort voorwaardelijk ter beschikking gesteld, al zegt juist dat ook weer wat over de maatregel uit die tijd.

Ook andere biografieën over meer contemporaine tbs'ers gaan over uitzonderlijke gevallen. Bijvoorbeeld die over meester-ontsnapper Richard H., die beroemd werd door na zijn ontsnapping met een slijptol uit een tbs-kliniek doodleuk een televisie-interview te geven (Jeroen van Bemmelen, 2007). Of die over Jan H., die via drugshandel en door gewelddadigheid bij een Amerikaanse 'prison-gang' kwam en later terug in Nederland tbs kreeg (Frank van Gemert, 2011). Vanuit criminologisch oogpunt uiteraard heel interessant, maar specifiek als inkijkje in het tbs-systeem zijn vooral de autobiografieën van 'gewone' tbs'ers van waarde.

De eerste daarvan was in de jaren zeventig van Tjakko Roman (1971), in een tijd dat 'justitiabelen' voor het eerst een stem kregen. Wellicht vanwege die optimistische tijd waren er daarom nog wel wat aardige woorden over het systeem van de terbeschikkingstelling in te vinden. In de autobiografieën van na de millenniumwisseling moet het – inderdaad dan meer gesloten – systeem het juist ontgelden (bijvoorbeeld *Onder dwang* van Humphrey Ludwig en (journalist) Rick Blom (2001) en *Tussen waan en werkelijkheid* van Willem Olijve uit 2006). Dat geldt ook voor dit boek van

Zippro, al schrijft hij over zijn veroordeling nog dat hij geen idee had wat tbs inhield, maar dat hij wel merkte dat anderen in het gevangeniswezen door die 'status' bang voor hem werden. Die angst van zijn medegedetineerden, net zoals die van de maatschappij, is grotendeels gebaseerd op misinformatie. Juist inkijkjes zoals dit boek, niet de krantenkoppen maar de echte verhalen en dan het liefst zo prettig leesbaar als dit, zijn nodig om een reëler beeld te krijgen van de tbs.

'KWAKZALVERS'

De eerste hoofdstukken tonen hoe een mens ertoe kan komen om uiteindelijk een afschuwelijk delict te plegen. Het idee dat zo iemand een 'onmens' is, een monster, houdt niet lang stand als je gelijkenissen ontdekt met jezelf. Hij moet ongeveer even oud zijn als ik, want net als hij werd ik, in weerwil van onze geografische herkomst, supporter van PSV, omdat die club net toen wij ons voor voetbal gingen interesseren in 1988 de Europacup 1 won en het jaar daarna Romario inlijfde. De verschillen ontstaan door de omstandigheden. Zippro ziet in de tbs om zich heen welhaast alleen maar mensen die een even beschadigende jeugd hebben gehad als hij.

De hoofdstukken over de behandeling in de tbs-kliniek vertonen een grote gelijkenis met *Ervaring niet vereist*, het boek van behandelaar (wijlen) Leonie Holtes (2013). 'De wetenschap van de geest was niet zoals andere wetenschappen, er was niets tastbaars', had Holtes – die op dat vlak meer van haar vak verwacht had – ook geschreven kunnen hebben. Maar Zippro schrijft het bijna vergoelijkend naar aanleiding van zijn ervaringen met de gedragskundige wetenschap. Het zijn gedragsdeskundigen – 'kwakzalvers' in zijn woorden – die adviseren om het volwassenenstrafrecht op hem toe te passen en tbs op te leggen als hij zeventien is. Het zijn behandelaars die steeds met nieuwe diagnoses komen, van psychopathie op basis van een door hem vakkundig bekritiseerd instrument, tot Asperger op basis van één kort gesprek. Et cetera.

De observaties over het personeel vertonen bovendien grote gelijkenis met het boek *Filosoof in de bajes* van ex-gedetineerde Rein Gerritsen: de onmacht die het onmogelijk maakt om tegen door het personeel begaan onrecht op te komen, het klassieke dilemma van 'wie bewaakt de bewakers'. Symptomatisch zijn alleen al de vele relaties tussen therapeuten en terbeschikkinggestelden die in het boek beschreven worden. 'Op zich was het idee van de tbs niet verkeerd, het grote probleem was het gebrek aan kundige mensen,' concludeert Zippro die ook een aantal behandelaars – de namen zijn gefingeerd, maar aan de beschrijvingen zijn ze door ingewijden te herkennen – juist positief benoemt.

MELKKOEIEN

Ook tonen deze memoires het doorgaans grillige verloop van een tbs-behandeling, stap voor stap aan vrijheid winnen en na een incident weer op nul moeten beginnen. Hoewel hij later in het boek zijn eigen rol in mislukte behandelpogingen erkent, blijkt ook de grote rol van externe omstandigheden. De wisseling van een hoofdbehandelaar maakt eerdere afspraken ongedaan.

Eerlijk advies. De opkomst van de e-coach

Redactie: L. Kool, J. Timmer en R. van Est (2014)

Den Haag: Rathenau Instituut, 232 p.

Steeds meer mensen gebruiken apps op hun telefoon bij het hardlopen of om te weten hoe gestresst ze zijn. De elektronische levensstijlcoach of e-coach is in opmars, maar in hoeverre kunnen we op die apps vertrouwen?

Zelfbeeldtraining voor kinderen en jongeren

Door: M. Kuin en P. Peters (2014)

Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 69 p.

In deze therapeutenhandleiding wordt het protocol

Zelfbeeldtraining theoretisch en praktisch uitgelegd. Er wordt ingegaan op de individuele en de groepsbehandeling, waarna de therapeut met beide versies aan de slag kan.

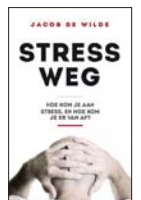

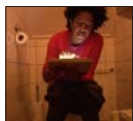
Stress weg

Door: J. de Wilde (2015)

Brevier: Kampen, 160 p.

Dit boek beschrijft een aantal algemeen toepasbare methoden om met stress om te gaan. Daarnaast gaat het in op gedragsspecifieke onderwerpen als verlegenheid, faalangst, depressie, burn-out, eetproblemen en sporten.

Beyond my walls

Door: N. Beks (2015)

Uitzending: 17 maart, 23.00 uur, NPO 2

Neske Beks (2800+ Facebookvrienden), internet-, Facebook- en smartphoneverslaafd, ontrafelt in een persoonlijke essayistische film de grenzen van haar online en offline leven. Wat levert Facebook op? En wat neemt het af?

Ouderen in de geestelijke gezondheidszorg

Door: A.M. Pot en S. Visser (2014)

Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 82 p.

Ouderen vinden nog onvoldoende hun weg naar de ggz. Dit boek biedt informatie en maakt duidelijk dat het veld in beweging is, of het nu gaat om ouderen met zingevingproblemen, internetinterventies, eerstelijnszorg, psychotherapie of dementiezorg.

Gedragsverslaving?

Redactie: D. van de Mheen (2014)

Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 67 p.

Dit boek gaat in op de vraag of excessief, compulsief online-gamen een verslaving genoemd kan worden. Het behandelt de onderwerpen gok- en eetverslaving vanuit meerdere perspectieven en beschrijft de behandeling van internetverslaving met cognitieve gedragstherapie.

De financieel- en sociaal-politieke context is eveneens van grote invloed.

Zippro concludeert dat het systeem een industrie is, 'een grote boerderij... met de tbs'ers als melkkoeien' waaraan de klinieken zich verrijken. Als iemand lang in de tbs blijft, krijgt de kliniek uiteindelijk minder geld en wordt het of vrijheid of *longstay*, is zijn analyse. Die klopt in ieder geval met de aangetoonde grote invloed van financiën in de tbs. 'Laat het systeem je niet inhalen,' zegt zijn psychotherapeut, maar dat gebeurt wel. Tijdens zijn verblijf in het systeem worden, naar aanleiding van enkele geruchtmakende recidives, de teugels strakker aangetrokken. Waar hij in het begin snel op verlof kon, blijkt die procedure na meer dan tien jaar in de tbs veel ingewikkelder.

Uiteindelijk komt er toch vooruitgang. Naar eigen zeggen vooral door meditatie, een boek dat tot mindfulness aanzet, en wetenschappelijke inzichten als 'hersenen kunnen nieuwe verbindingen maken'. De ondertoon is: niet dankzij de tbs-behandeling, maar desondanks. Dat is eigenlijk de standaardredenering in autobiografieën van uiteindelijk succesvol gebleken tbs'ers en dat gun ik ze. Maar aan de andere kant bewijzen zij juist het gelijk van het tbs-systeem. De tbs creëert de omstandigheden waarin een mens zijn eigen lot in handen kan nemen – zoals Roman al schreef. Al is het alleen maar de dreiging van de oneindige vrijheidsbeneming, de tijd die je krijgt om na te denken – zoals Zippro schrijft in zijn blog van oktober 2014 op crimelink.nl –, de paar personen die je echt vooruit helpen – zoals de dominee die hem met meditatie in aanraking brengt – en al die aspecten van de behandeling die niet als zodanig worden erkend.

Het boek eindigt met een positieve noot. Maar (nog) niet zo positief als de voorkant doet vermoeden. In de ondertitel staat 'voormalig tbs'er', maar aan het eind blijkt dat zijn dwangverpleging nog slechts voorwaardelijk beëindigd is. Dan ben je dus nog niet van de tbs af en ligt bij elke overtreding van de voorwaarden ook de verpleging voor onbepaalde tijd weer op de loer. Af te leiden is dat zijn verlengingszitting in september 2014 moet zijn geweest, maar in zijn blog uit oktober staat daar niks over. Een open einde.

Dr. Michiel van der Wolf is jurist en psycholoog en als universitair docent Straf(proces)recht verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. E-mail: vanderwolf@law.eur.nl

Nieuwe inspiratie opdoen?

Een greep uit ons nieuwe opleidingsaanbod:

- Postmaster opleiding veiligheid in gezinnen met risico's
- Kortdurende vaardigheidstrainingen binnen de basis ggz, POH-GGZ en wijkteams
- Specialistische cursus diagnostiek van verslaving

Bekijk onze congressen en bijeenkomsten op www.rinogroep.nl/congressen

Vraag het programmaboek aan:
www.rinogroep.nl/aanvraag

St. Jacobsstraat 12-14 | 3511 BS Utrecht | T (030) 230 84 50 | E infodesk@rinogroep.nl

 RINO Groep
MENSENKENNIS

PUBLICATIEPRIJS VOOR JONGE AUTEURS

De redactie van De Psycholoog wil jong talent in de psychologie aanmoedigen tot het schrijven van goede en originele artikelen in de Nederlandse taal. In 1995 heeft de redactie daarom een tweejaarlijkse Publicatieprijs voor aankomende auteurs ingesteld die in 2015 voor de tiende keer zal worden uitgelooft. De prijs bestaat uit publicatie als hoofdartikel in De Psycholoog en een bedrag van € 1250.-.

De ingezonden artikelen worden beoordeeld door een deskundige jury onder leiding van de hoofdredacteur van *De Psycholoog*. Daarbij wordt gelet op inhoudelijke en stilistische kwaliteit, originaliteit en de mate waarin zij van belang zijn voor een breed publiek van psychologen. Het winnende manuscript wordt als hoofdartikel geplaatst in het decembernummer. Elk ingezonden manuscript wordt beoordeeld en komt, na de gebruikelijke reviewprocedure, eventueel voor plaatsing in aanmerking. Over beslissingen van de jury is geen correspondentie mogelijk.

INGEZONDEN MANUSCRIPTEN DIENEN AAN DE VOLGENDE VOORWAARDEN TE VOLDOEN.

1. Het artikel biedt een gedegen overzicht van een psychologisch relevant onderwerp, waarin recent onderzoek, literatuur, theorievorming en/of toepassingen op originele wijze worden besproken.
2. De lengte van het artikel bedraagt maximaal 4500 woorden (exclusief referenties).
3. Het is geschreven in goed Nederlands door een junior-psycholoog, niet eerder afgestudeerd dan 1 augustus 2010.
4. Het manuscript moet uiterlijk op 1 september 2015 zijn ingediend volgens de geldende richtlijnen voor auteurs. Uitgebreide richtlijnen kunnen bij de redactie worden aangevraagd, en zijn ook te vinden op internet (www.tijdschrift-depsycholoog.nl, bij de sectie 'voor auteurs').
5. Het manuscript mag niet elders zijn aangeboden of gepubliceerd.

MANUSCRIPTEN KUNNEN TOT 1 SEPTEMBER 2015 WORDEN TOEGEZONDEN AAN:
JURY PUBLICATIEPRIJS DE PSYCHOLOOG
REDACTIE@PSYNIP.NL

ESSAY

ELKAAR ONGEWILD IN DE KAART SPELEN

Onderstaande gedachten over hoe uiteenlopende mentaliteiten elkaar een beetje kunnen verdragen ontstonden bij Wim Hofstee aan de bridgetafel. Hij doet geen beroep op kennis van het spel en behandelt het afstandelijk, als een sociale microkosmos. In dat opzicht is het interessanter dan dammen of schaken: het vergt omgang met de mentaliteit van de tegenspeler én van de partner, ook wel aangeduid als de *third enemy*, en dat in een setting waarin niets zeker is. 'Meer in het algemeen is natuurlijk de mens het beest dat er een potje van maakt.'

DE MICROKOSMOS

Aan de orde is de parencompetitie, waarin dezelfde spellen aan verschillende tafels worden gespeeld, zodat de scores kunnen worden vergeleken. Een paar krijgt per spel twee wedstrijdpunten voor ieder ander paar dat met dezelfde kaarten lager scoort, ongeacht de grootte van het scoreverschil (dat tot in de duizenden kan oplopen), en 1 punt voor ieder paar met dezelfde score. Deze wat elementaire schaal lokt een al even elementaire strategie uit waarbij in principe iedere kans boven de 50% moet worden gegrepen, ongeacht de opbrengst: de zogeheten parentijger gaat bijvoorbeeld voor de 51% kans op een scorewinst van 10 bij een 49% kans op een verlies van meer dan 1000.

Deze hier met P aan te duiden telling annex strategie wordt in meer elitaire kringen met de nek aangekeken en met 'not bridge' betiteld. Uit die contreien komt dan ook een alternatieve telling, hier aan te duiden met B, naar de uitvinder en protagonist Geoffrey Butler. Daarbij worden de scores wel op een kwantitatieve schaal overgebracht, ruwweg vergelijkbaar met een doelsaldo. Dat leidt uiteraard tot een andere, meer gedifferentieerde B-strategie, die soms voorzichtiger is en soms riskanter,

afhankelijk van wat er op het spel staat. De B-formule wordt op zijn beurt door de P-adept gekarakteriseerd als moeilijk, intellectueel en saai.

Aldus mondt een nogal arbitrair verschil in telling, via bijbehorende uiteenlopende strategieën, uit in een ideologische tegenstelling – in dit geval langs populair-elitaire lijnen. Nu valt het hier met die tegenstelling wel mee. In de eerste plaats zijn de verschillen tussen de strategieën in hun uitwerking nogal klein. Aan het eind van de competitie lijken de twee rangschikkingen van de paren sterk op elkaar, vergelijk de eindrangschikkingen volgens wedstrijdpunten en doelsaldo's bij voetbal. In de tweede plaats komt het zelden voor dat een paar consequent een zuivere P- dan wel B-strategie volgt. Net als de kiezers

van uiteenlopende politieke partijen, die qua opvatting dichter bij elkaar blijken te liggen dan hun partijprogramma's, vertoont de individuele bridger, en zeker het paar, een onoverzichtelijk mengsel van mentaliteiten. In dit geval is bijvoorbeeld de een van nature wat meer risicozoekend, de ander wat meer risicomijdend, wat met beide strategieën interfereert. De partijtjger bestaat evenmin als de Nederlander. Meer in het algemeen is natuurlijk de mens het beest dat er een potje van maakt – althans onder normale omstandigheden.

Wanneer treedt alsnog ideologische polarisatie op? In het algemeen: als er gekozen moet worden, ergo, onder bijzondere omstandigheden. Hier: wanneer er, voorafgaand aan het nieuwe seizoen, wordt gedelibereerd over de vraag of er naast een P-competitie ook ruimte moet worden gemaakt voor een aantal B-zittingen. Er vormen zich fracties, en het compromis wekt onvermijdelijk een mate van wederzijds misnoegen, zoals dat gaat met een uitruil van politieke programapunten. Latente tegenstellingen steken de kop op; de volkswil blijkt een fictie.

DE SALOMONSOPLOSSING

De oplossing voor het ideologisch conflict is een variant op Salomon: bereken zowel de P- als de B-uitslag, zodat de spelers elk hun eigen perspectief kunnen innemen. Dat heeft verrassende gevolgen. In het voorbeeld hierboven, en in het algemeen, is namelijk vanuit P-oogpunt de B-strategie technisch inferieur, en vice versa. Er ontstaat dus een situatie van wederzijds profijt, waarbij de andere partij als

loser fungeert. Dat nodigt rationeel gesproken uit om de eigen strategie te vervolmaken en consequent P dan wel B te spelen. In plaats van bezworen of onderdrukt, wordt de tegenstelling dus aangescherpt. Maar die wederzijdse depreciatie op ideologisch niveau vermengt zich met de appreciatie van wederzijds profijt, tot een variant van repressieve tolerantie: elkaar ongewild in de kaart spelen. Waar volmondig wederzijds respect een wat al te hoog gegrepen alternatief voor verkettering is, kan dit P-B-script dienen als praktische oplossing.

Een voor de hand liggende tegenwerping luidt dat er aan de bridgetafel per definitie niets op het spel staat, zodat het makkelijk praten is. Maar dat is niet helemaal waar. Competities leveren uiteindelijk meesterpunten op, die aanzien binnen de microkosmos belichamen. Je zou die meesterpunten kunnen baseren op een middeling van de P- en B-uitslag, maar dan ben je weer terug bij het afstotelijk compromis. De verkieslijke oplossing loopt langs de lijn van het *noblesse oblige* of sterkste-schoudersprincipe: de B-elite brengt een (klein) offer door te gedogen dat de P-uitslag als basis voor de meesterpunten fungeert. Per slot was het bij Salomon ook de echte moeder die haar kind liever weggaf dan een afzichtelijk compromis te accepteren. Ook de econoom Thomas Piketty zou er goed mee kunnen leven.

BAGATELLISERING?

Idealisten zouden bezwaar kunnen maken tegen de suggestie van spot die uitgaat van het nogal onschul-

Net als de kiezers van uiteenlopende politieke partijen vertoont de individuele bridger, en zeker het paar, een onoverzichtelijk mengsel van mentaliteiten

dige P-B-voorbeeld. Het doet, voor wie Amerikaanse kinderboeken kent, inderdaad denken aan *The Butter Battle Book* van Dr. Seuss, dat verhaalt van de Yooks en de Zooks. Die laatsten eten hun brood met de boter aan de onderkant, tot afgrijzen van de Yooks. Als het verhaal begint, zijn de twee culturen al gescheiden door een soort Berlijnse muur (het boek is van 1984). Min of meer bij toeval ontwikkelt zich toch een wapenwedloop, die een open einde vindt in de wederzijdse productie van de Bitsy Big-Boy Boomeroo, een allesvernietigend kernbommetje. Op de slotpagina staan een Yook en een Zook tegenover elkaar op de muur, elk met zo'n eitje in de hand, bij wijze van *sur place*. Ze komen nog net niet op de gedachte dat je je brood aan twee kanten kunt smeren, *having your cake and eat it*. Maar hoe dan ook ironiseert de schrijver tussen de regels de ideologische kant van de Koude Oorlog.

Toch is die relativisering van ideologieën hoogstens een kant van het P-B-script. Het maakt tegenstellingen enigszins hanteerbaar, maar drijft ze tegelijkertijd op de spits. De portie is eerder dat polariteiten, meer en minder onschuldig, hun eigen plaats hebben in de menselijke bestaanswijze. Ze vormen een waarborg tegen een weliswaar rationele of zelfs verlichte, maar wel vervelende eendimensionaliteit. De variant van de *homo duplex* die hier wordt opgeroepen, kenmerkt zich door een sluimerende dialectiek waarin de ene pool bestaat bij de gratie van de andere, een mentaliteit niet kan zonder zijn tegenpool, en de polarisatie immer op de loer ligt

om bij voldoende provocatie de kop op te steken. Elke gedachte aan een sereen evenwicht, individueel of collectief, is daarmee in strijd. Waar nog geen tegenstelling zou bestaan, zou ze onmiddellijk worden uitgevonden. Bezweren of onderdrukken van de polarisatie kan nooit meer zijn dan een halve maatregel: je kunt de kop van de slang die al dan niet letterlijk heeft

gesproken afhakken, maar zie, er komen er twee voor in de plaats. Waar radicalisering overgaat in geweld en terreur, is repressie weliswaar onvermijdelijk, maar een definitieve oplossing biedt ze niet.

TOEPASSINGEN

Een voorbeeld waarin het P-B-script dienst kan doen, of al blijkt te doen, levert de ideologische

strijd rond genotmiddelen. Aan de ene kant staan de tevreden zonndaars voor wie overgave eraan deel uitmaakt van de kwaliteit van het leven, aan de andere de puristen voor wie reinheid van lichaam en geest (quasi-seculier gesproken: gezondheid) de boventoon voert. Het in de kaart spelen gebeurt hier wat eenzijdig, ten eerste in de vorm van accijnzen (al kunnen die door gebruikers zelf als aftaat voor hun zonde worden verwelkomd, want zo zijn ze dan ook wel weer). Hun tweede onbedoelde bijdrage vormen significante besparingen op pensioenuitkeringen en medische voorzieningen (praatjes van puristische ijveraars ten spijt) als gevolg van een kortere levensduur. Het P-B-script schrijft een levendiger besef van dit soort profijt voor, zodat het draagvlak voor een kalifaat enigszins wordt ingedamd. Tussen

haakjes: in dit kader kunnen de soms buitensporige accijnzen in kwestie worden gezien als een geniale machiavellistische vorm van pacificatie. Immers, de profitende partij wordt onvermijdelijk opgescheept met een zeker besef van hypocrisie. Dat hoeft dus alleen nog een beetje te worden ingewreven, zoals bij dezen.

Wat meer symmetrisch is de dans van de risicomijder en de risicozoeker, bijvoorbeeld de spaarder en de speculant. Ongetwifteld veroorzaakt die laatste periodieke crises met *collateral damage* tot in de verste uithoeken van de wereld. Maar in de eerste plaats blijft bij zo'n gelegenheid het collateraal profijt van eerdere booms en bubbles wat onderbelicht. In de tweede plaats en belangrijker, lijkt het erop dat agressieve beleggingsstrategieën op de lange duur meer opleveren dan defensieve (zij het met behoud van incidentele deconfitures), en dat dit profijt zich meedeelt aan de spaarders aan de zijlijn. Omgekeerd buit de speculant natuurlijk de defensieve losers en muppets uit. Als dit alles in grote lijnen klopt, hebben we een voorbeeld van een win-winsituatie met behoud van wederzijdse afkeer. Besef daarvan staat natuurlijk het aanpakken van apert bedrog en fraude niet in de weg, maar kan voor het overige tot enige kalmte manen.

Ongetwifteld zijn er voorbeelden van het P-B-principe te over. Het werd zelfs geëxpliciteerd door de stichters van de Europese Kolen- en Staalgemeenschap midden vorige eeuw: elkaar economisch in de kaart spelen creëert een beletsel voor nieuwe oorlogen tussen

naties. De geschiedenis sindsdien levert een validatie van het script. Ook interessant is dat de idealistische variant, waarin er een eind zou komen aan de geschiedenis van nationalistische en ideologische polarisaties, geen opgeld lijkt te doen. Meer in het algemeen leveren transacties tussen individuen en tussen collectieven een halfslachtige tolerantie op – niet meer, ook niet minder.

VERSPEELING

Het script heeft onvoldoende kracht om het soort fanatici in te tomen voor wie een ideologie louter dient als excuus voor het uitoefenen van macht, terreur en geweld. Wel kan het dienen om het draagvlak ervoor te verkleinen. Aan de andere kant staat het onmiskenbaar morele verheffing in de weg. Het ademt geen uitnodiging tot integratie en respect. Het geeft eerder gestalte aan wederzijdse minachting en houdt of zelfs roept die in het leven.

Confrontatie met wederzijds profijt verheft ideologische tegenstellingen wel naar een speels, om precies te zijn sportief niveau. Ze worden losgekoppeld van het materiële, en gaan zweven in de ijle sfeer waar ze thuishoren. In die derde dimensie is er alle ruimte voor de meedogenloze spiegelgevechten die kleur en smaak aan het bestaan geven. Daarmee is dit betoog terug aan de bridgetafel.

OVER DE AUTEUR

Wim Hofstee is emeritus-hoogleraar psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: w.k.b.hofstee@rug.nl.

De wederzijdse depreciatie op ideologisch niveau vermengt zich met de appreciatie van wederzijds profijt, tot een variant van repressieve tolerantie

EMOTIEREGULATIE

Tischa Neve
Steven Pont
Eva Bronsveld
Lara de Bruin

CONGRES
DONDERDAG
2 APRIL 2015
UTRECHT

Overweldigende emoties bij temperamentvolle, impulsieve en minder flexibele kinderen en adolescenten. Wat betekent dit voor hen en wat kun je voor deze kinderen doen?

Schrijf u in voor dit praktische en inspirerende congres en kies als onderdeel van uw deelname één van deze boeken.

Kijk op 11congressen.nl voor meer informatie!

Congres 10 maart 2015 Arnhem
prof.dr. Frits Boer, prof.dr. Else de Haan, prof.dr. Pieter Hoekstra, Thea van Bodegraven

Masterclass 19 mei 2015 Utrecht
Positieve psychologie in de praktijk door Fredrike Bannink

Workshop 23 april 2015 Utrecht
Autismespectrumstoornissen en eetproblemen door dr. Annelies Spek en Daphne van Dijk

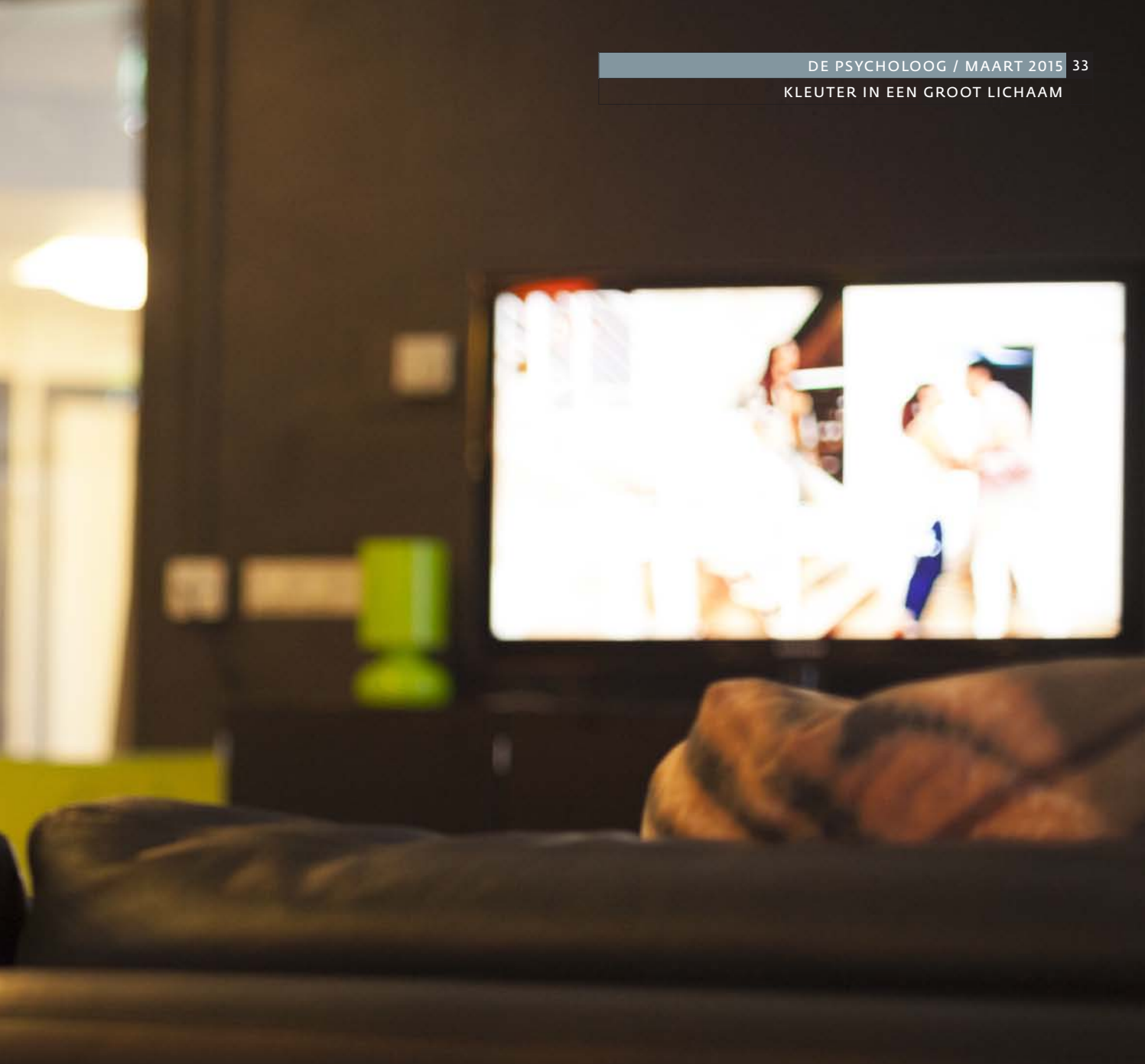
11congressen.nl

Congressen, workshops en masterclasses op het gebied van de psychologie, psychiatrie en psychotherapie

WERKEN MET MENSEN MET EEN VERSTANDELIJKE
BEPERKING EN GEDRAGSPROBLEMEN

KLEUTER IN EEN GROOT LICHAAM

Volgens schattingen heeft zo'n 1% van de Nederlandse bevolking een verstandelijke beperking. De groep is gemêleerd: van mensen die met een beetje hulp zelfstandig kunnen wonen en werken, tot en met degenen die moeten worden verzorgd. Hoe ziet het werk van psychologen in deze branche eruit? Dit is de eerste reportage van een tweedelige serie over werken met mensen met een verstandelijke beperking. Over uit huis geplaatste jongeren, een kloof tussen cognitieve en emotionele intelligentie en spiegelei met kaneel.

Victor had een afspraak met zijn vader en kwam te laat. Ik vroeg hoeveel hij te laat was, hij zei: "Vijf uur." Ik schrok me rot!"

Aan het woord is Anna, de persoonlijke begeleider van Victor. De laatste tijd krijgt hij wat meer ruimte. Even leek het erop dat Victor die ruimte niet aankon, maar dat valt mee, blijkt uit de rest van haar verhaal. 'Ik vroeg hem waar hij al die tijd was geweest. Hij wees op zijn horloge. Zo laat had hij afgesproken met zijn vader: vier uur. En hij kwam zo laat aan: kwart over vier.'

Iedereen lacht. Opluchting. Maar het is duidelijk: Victor moet op tijd komen, maar het klokkijken gaat nog niet goed. Victor is dertien jaar. Hij woont in een huis met vijf andere jongeren met een verstandelijke beperking. We zitten om tafel voor het maandelijks overleg met de begeleiders van de woongroep, de

teamleider en gz-psycholoog/orthopedagoog Yvonne Scholten. De woongroep is onderdeel van asvz, een organisatie voor dienstverlening aan mensen met een verstandelijke en psychische beperking, met ruim 5200 cliënten en ruim 5000 medewerkers. De huizen liggen midden in een woonwijk in Rotterdam. Vier woningen waar kinderen 24-uurszorg krijgen, ondersteund door een team van acht of negen medewerkers die tussen zeven uur 's ochtends en tien uur 's avonds aanwezig zijn. En er is een centrale nachtdienst.

De soort zorg die mensen nodig hebben, varieert sterk. Sommigen kunnen met een beetje begeleiding zelfstandig wonen en werken, anderen moeten totaal verzorgd en bij alles begeleid worden; asvz doet dit voor al deze doelgroepen.

Vakblad *De Psycholoog* is op bezoek bij Scholten op een locatie waar jonge cliënten wonen die uit huis zijn geplaatst. Deze jongeren hebben een verstandelijke beperking, psychische problemen en daarnaast gedragsproblemen. Hun problemen hebben voor een deel te maken met hun omgeving, velen hebben een heftig verleden achter de rug. In het huis ernaast wonen jongeren die naast een verstandelijke beperking autisme hebben.

Voor de vergadering laat Scholten de woningen zien. Een kleine woonkamer met een gang waaraan de kamers liggen. Het huis is zo sfeervol mogelijk gemaakt, maar toch is het door de bouw nog een beetje 'instellingachtig'. De woningen die tegenwoordig worden gebouwd, zijn huiselijker.

Het is nu twaalf uur in de ochtend, het team is bij elkaar om te vergaderen over zorginhoudelijke onderwerpen. Eén van de kerntaken van Scholten is het ondersteunen van begeleiders bij vragen over opvoeding, begeleiding en behandeling van cliënten.

Ze houdt een presentatie over de emotionele ontwikkeling bij kinderen om de begeleiders daarin inzicht te geven. Bij de jongeren die in dit huis wonen, is vaak sprake van een disharmonische ontwikkeling. De cognitieve ontwikkeling is vaak hoger dan de emotionele ontwikkeling. Dit leidt vaak tot overschatting en dat kan gedragsproblemen veroorzaken.

SOCIAAL-EMOTIONELE ONTWIKKELING

In de vergadering neemt Scholten eerst de sociaal-emotionele ontwikkeling in vogelvlucht door en

CIJFERS

Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) schat dat in Nederland zo'n 142.000 mensen een verstandelijke beperking hebben, bijna 1 % van de Nederlandse bevolking. Dat wil zeggen: mensen met een ernstige verstandelijke beperking (IQ < 50) en mensen met een lichtverstandelijke beperking (IQ tussen 50-69). Daarnaast zijn er zwakbegaafde mensen in Nederland (IQ tussen 70 en 85) en zo'n 1,4 miljoen mensen is niet alleen zwakbegaafd maar heeft bijkomende problemen, waardoor ze als verstandelijk beperkt beschouwd kunnen worden en dus ook hulp nodig hebben. Door dat de maatschappij steeds hogere eisen aan mensen stelt, groeit die laatste groep. Ongeveer 189.000 mensen doen een beroep op de (verstandelijk) gehandicaptenzorg. In 2011 werd 6,8 miljard euro uitgegeven aan zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.

(Bron: www.volksgezondheidenzorg.info).

laat zien welke stadia er worden onderscheiden, wat die stadia kenmerkt en hoe de begeleiding erop kan inspelen. Iemand die nog op het baby-niveau zit, is erg gericht op zijn verzorger, legt ze uit. En als een baby eten ziet, wil het ook nú eten.

De begeleiders reageren erop. 'We dekken de tafel en verwachten dat de cliënten even wachten tot alles klaar is, maar ze vallen gelijk aan. Misschien moeten we het anders aanpakken.'

Na dit gedeelte neemt Scholten een cliënt als voorbeeld. Albert is zeventien jaar. Op welk niveau denken de begeleiders dat hij cognitief functioneert? Er vliegen allerlei getallen over tafel. Uit intelligentietests blijkt dat zijn cognitief functioneren zo rond de zeven-acht jaar ligt. En zijn sociaal adaptief functioneren? De begeleiders schatten dat lager in, Scholten stelt dat hij op het niveau van een zesjarige functioneert. In communicatie is hij zo goed, als een negenjarige. Maar zijn emotionele ontwikkeling blijft sterk achter, hij zit tussen de drie en vier jaar.

De kern is dat Albert veel kan, ongeveer wat een achtjarige kan, maar zijn draagkracht ligt een stuk lager. Misschien krijgt hij wel te veel zelfstandigheid. Zijn mobiele telefoon snapt hij, hij kan ermee bellen. Maar gaat hij daarmee niet te makkelijk van alles bestellen? Is hij bijvoorbeeld niet te kwetsbaar voor telemarketeers die hem dingen willen aansmeren?

'WE GEVEN HEM VOORTAAN DECAFÉ'

Na de presentatie worden de cliënten uit de woongroep doorgenomen. Het gaat over Victor en dat hij moet leren klokkijken. Over Frank die in huis in crisisopvang zat en nu gaat verhuizen. En over Daniel die 's ochtends vroeg al om koffie vraagt. Er ontspint zich een discussie waaruit blijkt dat verschillende begeleiders er verschillende normen op nahouden. De een zegt: 'Van mij mag hij best vaker koffie, als hij dat nou lekker vindt?' De ander werpt daar tegenin: 'Maar daar wordt hij onrustig van.' Na een chaotische discussie waarbij de voors en tegens worden besproken trekt de teamleider opeens een heldere conclusie: we geven hem voortaan decafé en dan mag hij best vaker koffie.

Een van de uitgangspunten van asvz is dat de zorg erop gericht moet zijn het leven voor cliënten zo normaal mogelijk te laten verlopen, zodat cliënten zich zoveel mogelijk thuis voelen. Maar dat blijft schipperen. Scholten legt uit dat de organisatie werkt

Gz-psycholoog/orthopedagoog
Yvonne Scholten

vanuit het 'Triple-C-model'. Dat is een behandelmodel voor mensen met een verstandelijke beperking, met daarnaast gedragsproblemen of psychische problemen. De drie c's van Triple-C staan voor Cliënt, Coach en Competentie. In een notendop houdt dit in: de behandelaars gaan een 'onvoorwaardelijke ondersteuningsrelatie aan met de cliënten', er wordt gezorgd voor een betekenisvolle daginvulling én er wordt niet gefocust op het probleemgedrag.

In tegenstelling tot andere behandelmodellen richt Triple-C zich niet op het beheersen van probleemgedrag. Triple-C werkt aan 'herstel van het gewone leven' door in te steken op de menselijke behoeften. Begeleiders, orthopedagogen, leidinggevend en

Onvoorwaardelijke
steun, zorgen voor
betekenisvolle
daginvulling en
geen focus op
probleemgedrag

artsen bouwen aan een onvoorwaardelijke ondersteuningsrelatie met cliënten. Op basis van die relatie nemen cliënten samen met begeleiders deel aan een betekenisvol dagprogramma. Daardoor neemt hun zelfvertrouwen toe en ontwikkelen ze competenties die een behandelend effect hebben.

Scholten: 'Het komt erop neer dat er wordt gewerkt aan succeservaringen en dat er wordt geprobeerd cliënten een zinvolle invulling van het dagelijks leven te bieden. Bij mensen met ernstig probleemgedrag zie je dat hun wereld steeds kleiner wordt. Wij streven zoveel mogelijk naar succeservaringen en naar een herstel van het gewone leven.'

WEERBAARHEIDSTRAINING

Bij het begin van hun aanstelling krijgen alle medewerkers een weerbaarheidstraining en jaarlijks volgt een herhaling. De training is erop gericht om stress bij cliënten te herkennen, te begrijpen hoe het ontstaat en ermee te leren omgaan. Ook leren medewerkers omgaan met de eigen stress, want door eigen onrust kun je een cliënt niet meer zo goed helpen zelf rustig te worden. En tot slot leren ze ook 'grepen': hoe ze op een zo respectvol mogelijke manier een cliënt in

bedwang kunnen houden, variërend van bij de polsen pakken tot het naar de grond brengen. En vervolgens iemand zo snel mogelijk tot rust brengen om weer tot de orde van de dag over te kunnen gaan. Want 'behalve een worstelpartij met zo'n knul, zal hij ook nog 's avonds de maaltijd moeten klaarmaken, anders eten we niet met zijn allen', legt de teamleider Jenny uit. 'Niet makkelijk, het vergt nogal wat om het knopje om te zetten.'

Scholten voegt daar later aan toe: 'Het gaat erom dat we de cliënt nooit afwijzen vanwege een incident. Begeleiders straffen niet, ze blijven altijd nabij, zijn onvoorwaardelijk en om het dagelijks leven zo normaal mogelijk te laten verlopen, gaan ze 's avonds gewoon weer met de cliënten samen koken. Dit vergt wat van begeleiders, onder andere moeten ze hun eigen emoties kunnen hanteren en beschikken over voldoende zelfreflectie, lef en sensitiviteit.

Een van de dingen die veel inspanning vergen van de medewerkers, is om de behoeften van de cliënten te blijven zien 'achter' het uiterlijk waarneembare gedrag. De teamleider: 'Het zijn schatjes. Je moet blijven zien dat het kinderen zijn die veiligheid zoeken; peuters in een groot lichaam met de hormonen die bij dat grote lichaam horen. Daarop blijven focussen is de kunst.'

VADER EN ZONEN

Gz-psycholoog Scholten is bij het hele behandelproces betrokken. Naast haar kerntaak om begeleiders te ondersteunen bij vragen is een andere kerntaak de individuele orthopedagogische begeleiding/consultatie. Deze is gericht op een goede beeldvorming van de cliënt en zijn directe leefomgeving en op het formuleren van perspectieven in het leven van de cliënt.

Ze doet onder andere diagnostiek, houdt eens per maand een zorgoverleg met de begeleiders en samen met de persoonlijk begeleider schrijft ze de behandelplannen. Die plannen worden vier keer per jaar geëvalueerd: elk half jaar met begeleiders, ouders, cliënten en eventueel therapeuten erbij, de overige twee keer in kleiner verband. Deze middag mag ik zo'n gesprek meemaken. Het gesprek gaat over hoe het gaat met twee broers die samen in hetzelfde huis wonen. Behalve deze cliënten, zijn ook de psycholoog, de persoonlijk begeleider en de vader bij het gesprek.

De twee broers zijn zo'n zes jaar geleden bij asvz

*Zijn mobiele
telefoon snapt
hij, hij kan
ermee bellen,
maar is hij niet te
kwetsbaar voor
telemarketeers
die hem van alles
dingen willen
aansmeren?*

komen wonen. Er was lange tijd geen contact met de ouders, maar de laatste tijd is vader weer in beeld. Hij doet erg zijn best voor de jongens en is heel betrouwbaar gebleken. Hoewel hij zelf ook met veel problemen worstelt, is hij altijd bij gesprekken. Hij luistert naar adviezen, heeft zijn huis opgeknapt voor de jongens.

Nu vraagt Scholten aan Jeroen: 'Hoe gaat het?'

'Niet goed,' zegt Jeroen.

'Volgens mij gaat het niet zo slecht hoor,' zegt begeleider Anna. Gisteravond was er inderdaad een aanvaring. Hij zou naar zijn vader gaan, maar hij wilde niet, omdat hij had begrepen dat zijn vader niets leuks ging doen. Maar het kan niet altijd feest zijn, hij kan ook gewoon bij zijn vader thuis zijn en zichzelf vermaken.

Vader knikt dankbaar. Hij wil heel graag meer contact met zijn zoons, maar hij kan toch niet altijd met hen de hort op? Als Jeroen afsprekt om naar zijn vader te gaan, dan kan hij niet zomaar afhaken als het hem even niet zint, gaat Anna door.

Koken gaat ook goed, vindt Anna. 'Er moet wel iemand bij zijn om toezicht te houden. Want laatst had hij een ei gebakken en daar een halve pot kaneel overheen gegooit.' Tegen Jeroen: 'Was het lekker?'

REMZI CAVDAR

Begin vorig jaar kwam Remzi Cavdar in het nieuws, een student met een bovengemiddeld IQ die van jongs af aan tot zijn veertiende in instellingen zat en als zwakbegaafd werd beschouwd. Hoe kijkt Scholten daar tegenaan? Scholten: 'We hebben het daar natuurlijk wel over. Ik zie soms kinderen die zijn blootgesteld aan veel stress, worden onderzocht en vervolgens op heel laag op een IQ-test scoren. Bij ons proberen we zulke kinderen een veilige omgeving te bieden, daar doen we veel voor. Dan komt zo'n kind tot rust en zien we dat het hier een goeie ontwikkeling doormaakt. We hebben een paar keer kinderen gehad die als zwakbegaafd binnenkwamen en later normale begaafdheid scoren. Hoewel ze vaak op sociaal-emotioneel niveau nog intensieve ondersteuning nodig hebben, is het heel mooi dat ze cognitief in staat zijn om beter te presteren.'

Jeroen lacht een beetje. 'Best wel.'

Daarna is zijn broer Bert aan de beurt en gaat het over klokkijken, koken en zijn vriendin.

'Dit werk is heel mooi,' zal Scholten later zeggen. 'Soms moet je tevreden zijn met ministapjes, maar andere keren zie je een flinke vooruitgang. Bij binnenkomst had Bert de diagnose ADHD. Ik vroeg me op een gegeven moment af of de diagnose wel klopte, we zagen dat beeld helemaal niet meer bij hem terug. We dachten dat hij misschien vanuit een onveilige hechting zo alert reageerde. Daarop hebben we hem uitgebreid diagnostisch onderzocht en toen is de diagnose verworpen. Dat zijn toch de mooie dingen van dit werk.'

Behalve de naam van Yvonne Scholten zijn alle overige namen in dit artikel gefingeerd om de privacy van de cliënten te garanderen.

In een tweede aflevering later dit jaar meer over werken in een instelling voor mensen met een beperking. We bezoeken dan een woonvoorziening met oudere cliënten met een lager niveau en gaan in op thema's als seksualiteit en hoe het eraan toegaat in de crisisopvang.

OVER DE AUTEUR

Drs. Geertje Kindermans is schrijvend redacteur van De Psycholoog. E-mail: geertje.kindermans@psynip.nl.

GZ-psycholoog Basis GGZ

Aanstelling voor onbepaalde tijd in groeiende organisatie.

Ben jij in staat om in korte, effectieve trajecten je cliënt het vertrouwen te geven om zelf zijn leven weer in de hand te nemen? GR1PP biedt zorg in de Generalistische Basis GGZ in nauwe samenwerking met huisartsen, ziekenhuizen en andere zorginstellingen in de regio.

Meer weten? Kijk dan op www.gr1pp.nl bij vacatures.

GGZ DELFLAND

GR1PP is onderdeel van

Persoonlijke zorg dichtbij

De Psycholoog
is nu ook via de
NIP-app
te raadplegen.
Download de
NIP-app gratis
via de **App Store**
of **Play Store**

Centrum Jeugd is voor het cluster Intensief op zoek naar:

2 managers behandeling (Kinder- en Jeugdpsychiater/ Klinisch Psycholoog)

24-36 uur

Enthousiaste collega's, die voortrekker willen zijn bij de ontwikkeling van de teams en die inhoudelijke expertise en ondernemerschap met elkaar willen verbinden.

Samen met de Manager Bedrijfsvoering ben je integraal verantwoordelijk voor de aansturing van het cluster. De nadruk van deze functie ligt bij de bevordering van de kwaliteit van de behandeling. Het algemene behandelbeleid van het cluster sluit aan op het beleid van het centrum.

Voor functie-inhoud en algemene informatie over GGz Breburg neem je contact op met Paul Jochems, kinder- en jeugdpsychiater/ directeur behandeling Centrum Jeugd, tel. 088 - 016 59 00 of via e-mail p.jochems@ggzbreburg.nl

**'We denken en handelen
vanuit het perspectief
van de jongere.'**

Paul Jochems

Solliciteren? Kijk op www.ggzbreburg.nl

INSPIRATIE – WETENSCHAP MET ZOONTJE

Paul van Geert, hoogleraar Ontwikkelingspsychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen

Het proefschrift waarop ik in 1975 aan de Universiteit van Gent promoveerde, was een lijvig werk en ging over de taalontwikkeling van mijn zoon. Tijdens mijn promotieonderzoek was mijn zoontje bezig met het ontwikkelen van zijn moedertaal. Vanaf dat hij anderhalf was tot zijn derde jaar heb ik hem dagelijks geobserveerd, daarna moest het proefschrift worden afgerond. Ik ging zelden naar het instituut, liep continu achter mijn zoon aan, speelde met hem en noteerde alles wat hij zei fonetisch in een schriftje.

Deze ervaring leerde mij dat als je ontwikkelingsprocessen wilt begrijpen, het essentieel is om te beginnen met een nauwkeurige, observationele studie van dat proces. Dat begint principieel bij één individu. Nieuw was deze aanpak niet binnen de taalontwikkeling. Er waren

meer taalwetenschappers in die tijd, die hun eigen kind volgden om grondig en feitelijk vast te leggen hoe de taal zich opbouwt, hoe het kind varieert en hoe er nieuwe dingen in de taal komen.

Binnen de psychologie heeft altijd grote nadruk gelegen op generaliseerbaarheid en dat definieert men door grote steekproeven. Mijn punt is: als je iets met een grote steekproef onderzoekt, kun je wat zeggen over een grote steekproef, bijvoorbeeld over de distributie van een kenmerk over mensen heen. Maar het is een illusie te denken dat je dan leert hoe zich concrete processen bij individuen voordoen.

Als ontwikkelingspsycholoog was dat langetermijnproces essentieel. En de literatuur over taalontwikkeling benadrukte dat elke individueel ontwikkelingsproces echt individueel is en dat die een individuele variatie laat zien die weer heel systematisch is. Kenmerkend voor de taalontwikkeling van mijn zoon was zijn

creativiteit in het proces: hij was voortdurend bezig dingen uit te proberen, niet alleen grammaticaal, maar ook conceptueel. Hij maakte werkwoorden van naamwoorden. We woonden op een boerderij, hij keek naar eendenkuikens die aan het drinken waren, wat ze nogal actief doen, en hij zei: "Ze zijn aan het dorsten." Of hij wees naar een plamuurmes, dat hij 'punt' noemde en zei: 'Die punt pakken om te punten.'

Dat was zijn ontwikkelingsproces, niet alle kinderen doen het zo. Het liet me zien hoe belangrijk de rol van een kind zelf is in iets als de ontwikkeling van taal. Later vond ik daar de geschikte statistiek bij. Ook zo kun je verantwoord psychologisch onderzoek doen.'

'De eenden zijn aan het dorsten'

De normen van de Autism-Spectrum Quotient (AQ) zijn beperkt, mede doordat er weinig aandacht is voor sekseverschillen in scores. In deze studie zijn geen sekseverschillen gevonden bij volwassenen met ASS, wel tussen volwassenen met en zonder ASS.

De AQ is voldoende intern consistent en differentieerde in bijna alle gevallen juist tussen groepen. De AQ blijkt dan ook een valide screeningsinstrument, zo stellen Michelle Kiep en Annelies Spek, waarvoor een voor de klinische praktijk geschikt afkappunt wordt besproken.

AQ BETROUWBAAR EN VALIDE
SCREENINGSINSTRUMENT

DE AQ BIJ NEDERLANDSE MANNEN EN VROUWEN MET EN ZONDER ASS

Autismespectrumstoornissen (Ass) komen bij rond 1% van de bevolking voor. In studies wordt gesuggereerd dat kenmerken van Ass in de gehele populatie worden gezien en stoornissen slechts uitersten van een continuüm zijn (Baird et al., 2006; Fombonne, 2005). Bij volwassenen kunnen Ass lange tijd onopgemerkt blijven, bijvoorbeeld doordat beperkingen worden gecompenseerd met een hoge intelligentie (Wijn-gaarden-Cremers & Van der Gaag, 2009). Wanneer compensatiestrategieën echter tekort schieten, zijn beperkingen vaak niet langer te verbergen.

Ass kunnen pas worden gediagnosticeerd nadat in uitvoerig diagnostisch onderzoek andere ziektebeelden die kunnen lijken op Ass uitgesloten zijn, en er sprake is van voldoende kenmerken zoals beschreven door de APA (2013). Het diagnostisch onderzoek naar Ass is daardoor tijdsintensief en kostbaar (Sizoo & Horwitz, 2012). In de klinische praktijk zouden screeningsinstrumenten ondersteuning kunnen

bieden om te bepalen of nader diagnostisch onderzoek naar Ass nodig is.

ASS SCREENING

Onderzoek naar Ass bij volwassenen is vaak complex, bijvoorbeeld doordat compensatiemechanismen autisme-kenmerken verbloemen (Spek, 2012). Voor een huisarts, de belangrijkste verwijzer, kan het daarom lastig zijn te bepalen of voldoende kenmerken aanwezig zijn om een verwijzing te rechtvaardigen. Een screeningsinstrument kan een hulpmiddel zijn om eenvoudig vast te stellen in hoeverre iemand autismespectrumkenmerken herkent.

Er zijn enkele screeningsinstrumenten naar autismespectrumstoornissen bij volwassenen. De *Screeningslijst voor autismespectrumstoornissen bij volwassenen* (SRS-A; Noens, De la Marche & Scholte, 2012) is voor de klinische praktijk al beschikbaar, maar nog niet getoetst op validiteit en betrouwbaarheid. Andere screeningsinstrumenten zijn de *Autism-Spectrum Quotient* (AQ; Baron-Cohen et al., 2001), *Autism*

Spectrum Disorders in Adults Screening Questionnaire (ASDAQ; Nylander & Gillberg, 2001) en de *Social Communication Questionnaire* (SCQ; Berument et al., 1999). Voor deze instrumenten geldt eenzelfde beperking als voor de SRS-A, namelijk dat er (nog) te weinig bekend is over de psychometrische kwaliteiten (Sizoo & Horwitz, 2012). De AQ is daarentegen relatief vaak onderzocht en blijkt te beschikken over voldoende psychometrische kwaliteiten (Hoekstra et al., 2008) en een goede discriminatieve validiteit (Woodbury-Smith, Robinson, Wheelwright & Baron-Cohen, 2005). Dit ondersteunt de keuze voor het inzetten van de AQ in de klinische praktijk en de keuze om de AQ nader te onderzoeken in de huidige studie.

AUTISM-SPECTRUM QUOTIENT De AQ (Baron-Cohen et al., 2001) is een screeningsinstrument waarbij zelf gerapporteerde kenmerken van ASS op kwantitatieve wijze worden gemeten. De AQ blijkt redelijk te kunnen voorspellen wie in de klinische praktijk een ASS-diagnose krijgt (Woodbury-Smith et al., 2005). Daardoor lijkt dit instrument zowel in de klinische praktijk voor screeningdoeleinden (Woodbury-Smith et al., 2005) en onderzoeksdoeleinden (Hurst, Mitchell, Kimbrel, Kwapiel & Nelson-Gray, 2007) geschikt.

Met de AQ kan worden bepaald op welke plaats op het continuüm van 'geen autisme kenmerken' tot veel kenmerken van een autismespectrumstoornis een individu kan worden geplaatst (Baron-Cohen et al., 2001). Dit gebeurt aan de hand van een totaalscore, die aangeeft in welke mate iemand zich identificeert met kenmerken van ASS. Voor vijf subschalen kan eveneens een score worden berekend, aan de hand waarvan kan worden ingeschat hoe sterk subschaal-specifieke autismespectrumkenmerken worden gerapporteerd. De AQ bestaat uit de subschalen: sociaal inzicht en

gedrag, aandacht wisselen/moeite met veranderingen, communicatie, fantasie/voorstellingsvermogen en aandacht voor details.

BEPERKINGEN Ondanks de voorspellende waarde van de AQ, is een score op een screeningsinstrument nooit een onomstootbaar bewijs voor de aan- of afwezigheid van ASS. Bij iedere toepassing van een screeningsinstrument dient de gebruiker er rekening mee te houden dat het slechts een hulpmiddel is in de screening naar ASS. De AQ is geen diagnostisch instrument waarmee ASS kunnen of mogen worden gediagnosticeerd. Hiervoor zijn andere instrumenten ontwikkeld, zoals het *Autism Diagnostic Interview, Revised* (ADI-R; Lord, Rutter & Le Couteur, 1994). Wanneer klinici een diagnose baseren op de uitkomsten van de AQ, dan treden onvermijdelijk valse positieven en negatieven op. Uit studies blijkt namelijk dat individuen met andere psychische aandoeningen dan ASS ook verhoogd kunnen scoren op de AQ (e.g. Sizoo et al., 2009; Wouters & Spek, 2011). Hierdoor zou men, op basis van de AQ, een autismespectrumstoornis kunnen vaststellen terwijl er eigenlijk sprake is van een andere psychiatrische aandoening.

Een andere reden om de AQ met voorzichtigheid in te zetten in de diagnostiek, is het beperkte zelfinzicht wat veelal wordt gezien bij mensen met ASS (Baron-Cohen, 2009). Dit kan de betrouwbaarheid van een zelfrapportage lijst sterk beïnvloeden (Baron-Cohen, Hoekstra, Knickmeyer & Wheelwright, 2006). Onderzoeken laten zien dat volwassenen met gemiddelde verbale capaciteiten en een relatief hoog functioneringsniveau echter redelijk in staat zijn om hun sterktes en zwaktes te beschrijven (Frith & Happé, 1999; Happé, 1991; Spek, Scholte & Van Berckelaar-Onnes, 2009). Desondanks dient de gebruiker bij zelfrapportage, zoals bij de AQ, rekening te houden met de mogelijkheid dat de zelfrapportage niet overeenkomt met de daadwerkelijke aanwezigheid van kenmerken van ASS.

Een screeningsinstrument kan helpen om eenvoudig vast te stellen in hoeverre iemand autismespectrumkenmerken herkent

BETROUWBAARHEID EN VALIDITEIT Uit verschillende studies blijkt dat de AQ redelijk kan differentiëren tussen personen met ASS enerzijds en de algemene bevolking en andere patiëntgroepen anderzijds (Baron-Cohen et al., 2001; Hoekstra, Bartels, Cath & Boomsma et al., 2008; Sizoo et al., 2009; Spek & Wouters, 2010; Wakabayashi, Baron-Cohen, Wheelwright & Tojo, 2006). Verschillende studies hebben zich gericht op de discriminatieve validiteit van de AQ met betrekking tot ASS en andere stoornissen. Zo is er een significant verschil gevonden tussen de totaalscore van volwas-

senen met ASS en een obsessieve-compulsieve stoornis (ocd) (Hoekstra et al., 2008). De subschalen 'communicatie' en 'fantasie en verbeeldingsvermogen' zouden volgens Cath et al. (2008) het best differentiëren tussen deze twee groepen. Hoekstra et al. (2008) vonden daarnaast nog verschillen tussen mensen met ASS en ocd op de subschaal 'sociale interactie en gedrag'. De overlap tussen gerapporteerde kenmerken op de overige schalen bij individuen met ASS en ocd zou gerelateerd kunnen zijn aan de overlap van symptomen op het gebied van repetitieve gedragingen (Cath et al. 2008; Hoekstra et al., 2008).

Uit de resultaten van Hoekstra et al. (2008) blijkt dat volwassenen met ASS eveneens hoger scoren op de AQ dan volwassenen met een sociale angststoornis (sAD). Zij baseerden hun analyses op twee factoren, die middels factoranalyse zijn geïdentificeerd, en vonden dat volwassenen met ASS en sAD significant minder goed van elkaar te onderscheiden zijn qua sociaal inzicht en gedrag. Volwassenen met ASS blijken eveneens hoger te scoren dan volwassenen met ADHD op de totale AQ en alle subschalen, behalve 'aandacht voor details' (Sizoo et al., 2009).

In het onderzoek van Wouters en Spek (2011) werd gevonden dat volwassenen met ASS meer problemen rapporteerden op de schalen 'sociaal inzicht en gedrag', 'wisselen van de aandacht/veranderingen' en 'communicatie', in vergelijking met volwassenen met schizofrenie. Zij verschilden niet significant van elkaar op de subschalen 'fantasie/verbeeldingsvermogen' en 'aandacht voor details'. Wouters en Spek (2011) concluderen dat alleen de subschaal 'sociaal inzicht en gedrag' voldoende differentieert tussen volwassenen met ASS en schizofrenie.

Op subtestniveau blijkt er sprake van zowel overlap als verschillen tussen ASS en andere stoornissen. Daarnaast blijkt de huidige factorstructuur aan discussie onderhevig en er wordt gepleit voor het terugbrengen van de AQ van vijf naar drie of zelfs twee subschalen (e.g. Stewart en Austin, 2009; Hurst et al., 2007; Hoekstra et al., 2008). In dit artikel wordt de originele verdeling in vijf subschalen gebruikt, aangezien de achterliggende theorie hierop gebaseerd is (Baron-Cohen et al., 2001) en in de Nederlandstalige klinische praktijk de vijf-factorstructuur wordt gehanteerd.

NORMONDERZOEK

Er zijn verschillende internationale studies uitgevoerd aan de hand waarvan normen voor de AQ zijn opgesteld (Baron-Cohen et al., 2001; Cath et al., 2008; Pisula et al., 2013; Wakabayashi et al., 2006; Woodbury-Smith et al., 2005;

Wouters & Spek, 2011). Nederlands normonderzoek voor de AQ is uitgevoerd door Hoekstra et al. (2008). Een beperking van deze studie is dat slechts twaalf volwassenen met ASS werden geïnccludeerd en geen andere patiëntengroepen zijn onderzocht. De generaliseerbaarheid van deze normen is dan ook beperkt.

Gedragskenmerken bij ASS verschillen tussen mannen en vrouwen (Spek & Goosen, 2013), waardoor het van belang is dat er in de normering van de AQ rekening mee wordt gehouden. Dit kan het risico op valse positieven of negatieven onder volwassen vrouwen voorkomen. Een positief punt in de studie van Hoekstra et al. (2008) is dat er aandacht is voor sekseverschillen, althans binnen de controlegroep. Helaas namen er slechts twee vrouwen deel aan dit onderzoek. Nederlandse normen voor mannen en vrouwen met én zonder autisme zijn dan ook nodig om de AQ als screenings-instrument in te kunnen zetten. Middels deze studie beogen wij hieraan een bijdrage te leveren.

SCORING EN INTERPRETATIE Op het onderzoek van Hoekstra et al. (2008) na, is in normonderzoek gebruik gemaakt van de originele scoringsmethode van Baron-Cohen et al. (2001). Bij deze methode worden de twee hoogste en twee laagste scores samengevoegd tot een dichotome respons. Een groot nadeel van dichotomisering is informatieverlies. Een meer genuanceerde scoringsmethode voorkomt dit verlies, waardoor de scores waarschijnlijk beter aansluiten bij de gerapporteerde ASS-kenmerken. In deze studie wordt ervoor gekozen om de daadwerkelijke waarde van ieder antwoord te gebruiken om de somscores te berekenen. Deze methode is eerder gebruikt in de studie van Hoekstra et al. (2008).

Verder zal de interne consistentie van de afzonderlijke subschalen van de AQ worden onderzocht en wordt bekeken of groeps- en sekseverschillen naar voren komen. Tenslotte wordt nagegaan of er een voor de klinische praktijk geschikt afkappunt kan worden gevonden voor de totaalscore op de AQ, waarboven de kans op valse positieven en negatieven zo veel mogelijk wordt beperkt.

METHODEN

PARTICIPANTEN De participanten zijn geworven bij het Centrum Autisme Volwassenen van de GGZ te Eindhoven. Middels de afname van een semi-gestructureerd interview, waarbij de criteria van de DSM-IV-TR voor ASS door middel van gerichte vragen werden uitgevraagd, is geëvalueerd in hoeverre uit de huidige en vroegere symptomatiek voldoende

kenmerken naar voren komen om te spreken van ass (Spek et al., 2008). Met de Nederlandse versie van de *Autism Diagnostic Interview, Revised* (Lord et al., 1994) is informatie over de vroege ontwikkeling bij de ouders of oudere broers/zussen verzameld. Participanten die voldeden aan de criteria van ASS (APA, 2000) werden in de studie geïnccludeerd. Met het oog op de DSM-5 (APA, 2013) en de notie dat er onvoldoende valide onderscheid is tussen subtypes van ASS (Witwer & Lecavalier, 2008), zijn de autistische stoornis, de stoornis van Asperger en PDD-NOS samengevoegd tot één diagnostische categorie (APA, 2013). Participanten voor de controlegroep zijn gewonnen uit de algemene bevolking door middel van onder andere advertenties. Zij werden geïnccludeerd wanneer bij hen geen psychische aandoeningen, waaronder ASS, waren vastgesteld en directe familieleden niet waren gediagnosticeerd met ASS.

Zwakke verbale of algemene cognitieve vermogens kunnen leiden tot het niet, dan wel verkeerd begrijpen van de items van de AQ. Participanten werden daarom alleen geïnccludeerd wanneer het totale IQ én de indexscore van Verbaal Begrip (VBI) op de *Wechsler Adult Intelligence Scale III* (WAIS-III; Wechsler, 1997) tenminste 90 punten waren. Aan deze studie hebben in totaal 155 mannen deelgenomen waarvan 110 met ASS en 45 zonder ASS. Het totaal aantal vrouwen is 43, waarvan 17 vrouwen met ASS en 26 zonder ASS (zie Tabel 1).

INSTRUMENTEN

Autism-Spectrum Quotiënt (AQ)

De Nederlandse vertaling van de Autism-spectrum Quotiënt (AQ; Ponnet, Roeyers & Buysse, 2001) is gebruikt om te onderzoeken in hoeverre de participanten kenmerken van ASS rapporteerden. Individuen rapporteren op een 4-punts Likertschaal bij 50 items in hoeverre zij zich in een stelling herkennen. De waarderingen lopen uiteen van 'geheel mee eens' tot 'geheel mee oneens'. Ongeveer de helft van de items representeren kenmerken die aansluiten bij ASS, bijvoorbeeld 'ik doe dingen het liefst steeds weer op dezelfde manier' en 'ik word gefascineerd door jaartallen en data'.

De andere helft van de items meet kenmerken die tegenovergesteld aan ASS-kenmerken beogen te zijn. Bijvoorbeeld: 'Ik doe dingen liever met anderen dan alleen' en 'ik vind sociale situaties makkelijk'. Na het omzetten van tegenovergestelde items geldt voor alle stellingen: hoe hoger de score op een stelling, hoe sterker een individu zichzelf identificeert met kenmerken van ASS. De minimumscore van 50 betekent dat men geen kenmerken van ASS rapporteert en de maximale score van 200 suggereert een volledige herkenning in kenmerken van ASS (Hoekstra et al., 2007).

Wechsler Adult Intelligence Scale III

Om de vergelijking van de scores op de AQ bij verschillende

TABEL 1. MATCHING VARIABLEN, GEMIDDELDEN EN STANDAARDDEVIATIES VAN LEEFTIJD, TOTAAL IQ OP DE WAIS-III EN DE SCHAAL VERBAAL BEGRIP VAN DE WAIS-III UITGESPLITST NAAR SEKSE

Mannen	ASS	Controle	Totaal	p-Waarde
	N = 110	N = 45	N = 155	
Leeftijd	39.78 (10.87)	39.69 (11.67)	39.75 (11.08)	.965
Totaal IQ	110.86 (13.08)	113.36 (11.35)	111.59 (12.62)	.266
VBI	110.32 (10.61)	112.16 (10.96)	110.85 (10.71)	.334
Vrouwen				
	N = 17	N = 26	N = 43	
Leeftijd	35.25 (10.17)	36.06 (10.58)	35.74 (10.30)	.804
Totaal IQ	110.12 (13.5)	110.62 (7.58)	110.42 (10.18)	.878
VBI	110.35 (11.47)	110.88 (10.01)	110.67 (10.48)	.873

groepen zo betrouwbaar mogelijk te maken, is bij alle participanten de Nederlandse versie van de WAIS-III (Wechsler, 2001) afgenomen. De WAIS-III beschikt over voldoende psychometrische kwaliteiten (COTAN, 2002). In dit onderzoek zijn de indexschaal VBI en de totale IQ-score gebruikt in het kader van de inclusiecriteria, evenals voor de matching.

STATISTISCHE ANALYSES De groepen (1: Geslacht, 2: ASS versus geen ASS) werden gematcht op leeftijd, totale IQ-score en VBI-indexscore. De items werden (na eventuele hercodering) samengevoegd tot een somscore voor iedere subschaal en voor elke participant, waarnaast de afzonderlijke items in het databestand bewaard bleven. Aan de hand van de somscores is de totaalscore op de AQ berekend. Middels een betrouwbaarheidsanalyse is de interne consistentie van de subschalen en de totale AQ bepaald. Aan de hand van de Cronbachs alpha komt naar voren in welke mate de items waaruit de schaal bestaat hetzelfde construct meten en zij onderling samenhangen (Gliem & Gliem, 2003). Verschillen tussen beide groepen op de subschalen zijn berekend door het vergelijken van groepsgegevens met variantieanalyses. Om te bepalen hoe de AQ differentieert tussen individuen met en zonder ASS en wat een geschikt afkappunt is, is een ROC-analyse uitgevoerd.

RESULTATEN

MATCHING Met een enkelvoudige variantieanalyse (ANOVA) is onderzocht of de groepen aan elkaar gelijk zijn op een aantal variabelen, namelijk: leeftijd, totaal IQ en VBI (zie Tabel 1). Hieruit kwamen geen significante verschillen naar voren tussen deelnemers met en zonder ASS, evenmin tussen mannen en vrouwen met ASS op de matchvariabelen leeftijd, totaal IQ en VBI. Aan de assumpties is dus voldaan om de verschillende groepen met elkaar te mogen vergelijken.

INTERNE CONSISTENTIE Uit de betrouwbaarheidsanalyse komt een acceptabele waarde van Cronbachs alpha naar voren voor de subschalen 'Fantasie en voorstellingsvermogen' (.741) en 'Aandacht voor details' (.781). De subschalen 'Communicatie' (.860) en 'Aandacht wisselen/moeite met veranderingen' (.866) blijken over een goede interne consistentie te beschikken (Cronbach's alpha van >.8). De schaal 'Sociaal inzicht en gedrag' (.905) en de totaalscore van de AQ (.954) beschikken over een excellente interne consistentie (Cronbachs alpha >.9). Uit de betrouwbaarheidsanalyse kan worden geconcludeerd dat zowel de totaalscore als de afzonderlijke schalen van de AQ voldoende intern consistent zijn.

ASS TEN OPZICHTE VAN GEEN ASS Uit de multivariate analyse (Tabel 2) blijkt dat mannen met ASS significant hoger

TABEL 2. GEMIDDELDEN EN SD'S PER SUBSCHAAL UITGESPLITST NAAR SEKSE EN GROEP MET DE WEERGAVE VAN HET SIGNIFICANTNIVEAU VOOR VERSCHILLEN TUSSEN DE ASS-GROEP EN CONTROLEGROEP

	Mannen met ASS (N = 110)	Mannen zonder ASS (N = 45)	p-Waarde	Vrouwen met ASS (N = 17)	Vrouwen zon- der ASS (N = 26)	p-Waar- de
1.	29.35 (5.42)	18.76 (4.49)	.000**	30.76 (5.32)	17.2 (4.26)	.000**
2.	28.34 (4.83)	19.45 (4.05)	.000**	30.12 (4.59)	17.04 (3.32)	.000**
3.	25.74 (5.24)	16.53 (3.57)	.000**	27.82 (5.62)	15.19 (3.52)	.000**
4.	25.06 (4.47)	19.56 (4.86)	.000**	24.59 (4.39)	16.2 (4.24)	.000**
5.	25.47 (5.73)	20.62 (4.28)	.000**	27.12 (5.52)	20.35 (4.91)	.000**
Totaal	134.29 (18.56)	95.23 (15.69)	.000**	140.41 (19.83)	85.44 (13.25)	.000**

Noot. De subschalen zijn in deze volgorde respectievelijk: sociale interactie en gedrag, aandacht wisselen/moeite met veranderingen, communicatie, fantasie/voorstellingsvermogen en aandacht voor details. ** p-waarde <.01

scoren op de AQ dan mannen zonder ASS ($F(1, 148) = 150.16, p = .000$, partial $\eta^2 = .534$). Op alle subschalen scoren mannen met ASS significant hoger dan mannen zonder ASS (alle subschalen: $p < .01$).

De totaalscores van vrouwen met ASS zijn significant hoger dan de totaalscores van vrouwen zonder ASS ($F(1, 40) = 116.42, p = .000$, partial $\eta^2 = .744$). Vrouwen met ASS scoren significant hoger op alle subschalen ten opzichte van vrouwen zonder ASS (alle subschalen: $p < .01$).

SEKSEVERSCHILLEN Mannen en vrouwen met ASS blijken niet significant van elkaar te verschillen. Zij verschillen eveneens niet significant van elkaar op de vijf subschalen.

Binnen de controlegroep verschilt de totaalscore significant tussen mannen en vrouwen ($F(1, 67) = 6.92$, p -waarde = .011, partial $\eta^2 = .094$). Mannen scoren significant hoger dan vrouwen op de subschalen 'Aandacht wisselen' ($F(1, 67) = 6.42, p = .014$, partial $\eta^2 = .087$) en 'Fantasie en verbeeldingsvermogen' ($F(1, 67) = 9.19, p = .003$, partial $\eta^2 = .121$). Op de schalen 'Sociaal inzicht en gedrag', 'Communicatie' en 'Aandacht voor details' komen geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen naar voren.

AFKAPPUNT In Figuur 1 is de ROC-curve weergegeven. Deze curve zet de ratio ware positieven tegenover valse positieven uit voor verschillende afkappunten van een diagnostisch instrument, in deze studie de AQ. Naarmate de curve zich verder links bevindt van de diagnosegrens die in de grafiek

ASS komen meer voor bij mannen, waardoor je bij mannen hogere scores verwacht dan bij vrouwen

te zien is, neemt de accuratesse van het meetinstrument toe. In de ROC-curve in Figuur 1 is zichtbaar dat de curve zich ver links van de grensdiagonaal bevindt, wat een hoge accuratesse van de AQ suggereert. Uit de ROC-curve bleek een gebied onder de curve .962 ($p = .000$). Dit laat zien dat op basis van de AQ 96% van de individuen met en zonder diagnose juist geïdentificeerd kan worden.

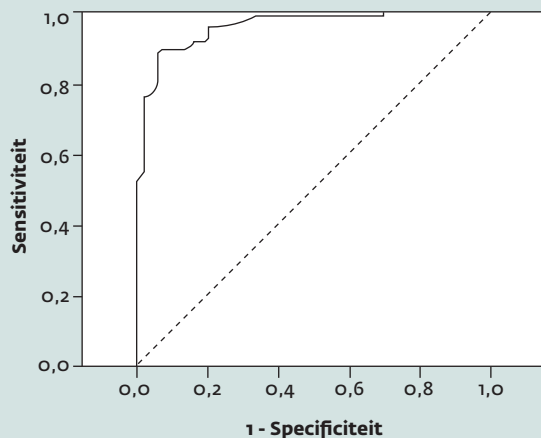
Aan de hand van de coördinaten onder de curve komt naar voren dat een gebalanceerd afkappunt van 110.5 resulteert in een sensitiviteit van .894 en een specificiteit van .928. In ongeveer 89% van de gevallen is bij een score van 110.5 of hoger sprake van ASS, terwijl dan in ongeveer 93% van de gevallen geen sprake is ASS. Een totaalscore van 110 zou een voor de klinische praktijk geschikt afkappunt zijn.

DISCUSSIE

In de huidige studie is de interne consistentie van de gehele AQ en de subschalen onderzocht en is bepaald hoe de scores van mannen en vrouwen met en zonder ASS zich ten opzichte van elkaar verhouden. Daarnaast is gekeken wat een geschikt afkappunt zou zijn in de klinische praktijk.

De schalen waaruit de AQ is opgebouwd blijken voldoende consistent en de items waaruit de schalen zijn opgebouwd lijken een gezamenlijk construct te meten. Dit biedt ondersteuning voor de psychometrische kwaliteiten van de AQ (e.g. Hoekstra et al., 2008; Woodbury-Smith et al., 2005). In deze studie worden vergelijkbare scores op de AQ gevonden als in de studie van Wouters en Spek (2011), de participanten in het onderzoek van Hoekstra et al. (2008) scoren evenwel gemiddeld tien punten lager. De participanten in het onderzoek van Hoekstra waren niet gematcht op intelligentie, terwijl intelligentie het vermogen tot zelfrapportage kan beïnvloeden. Bovendien waren deelnemers gemiddeld tien jaar jonger dan de deelnemers in het huidige

FIGUUR 1. ROC-CURVE VOOR DE TOTAALSCORE OP DE AQ VAN ALLE PARTICIPANTEN

onderzoek. Het is denkbaar dat met toenemende leeftijd het zelfinzicht verbetert, wat kan leiden tot een verbeterde en verhoogde herkenning van symptomen van ASS.

Verder blijkt dat mannen met ASS hoger scoren op de AQ en afzonderlijke subschalen ten opzichte van mannen zonder ASS. De groepsgroottes van de mannen met en zonder ASS verschillen echter sterk, waardoor deze bevindingen met voorzichtigheid dienen te worden geïnterpreteerd. Eenzelfde verschil werd gevonden tussen vrouwen met en vrouwen zonder ASS. Dit is conform verwachtingen en sluit aan bij studies waaruit blijkt dat individuen met ASS hoger scoren op de totale AQ dan individuen zonder ASS (e.g. Baron-Cohen et al., 2006; Hoekstra et al., 2008; Wakabayashi et al., 2006). Een opvallende bevinding in het huidige onderzoek is dat vrouwen met ASS hoger scoren op alle subschalen dan vrouwen zonder ASS. In 't Velt en Mol (2008) vonden namelijk dat vrouwen met ASS alleen hoger scoren op de totale AQ en de subschalen 'sociale interactie en gedrag' en 'het verdelen van de aandacht'. Vrouwen met ASS bleken relatief laag te scoren op de schaal 'fantasie/verbeeldingsvermogen'. Deze scores zijn echter gerelateerd aan internationale normen voor mannen én vrouwen tezamen (Baron-Cohen et al., 2001). Dit kan een verklaring bieden voor het verschil in bevindingen in deze studie en de studie van In 't Velt en Mol (2008). Gezien de sekseverschillen in de uitingvormen van ASS bij mannen en vrouwen (Spek & Goosen, 2013), zijn normen voor mannen en vrouwen tezamen wellicht minder geschikt voor vrouwen. Daarnaast zijn de ASS-diagnoses bij de studie van In 't Velt en Mol niet gebaseerd op valide en betrouwbare diagnostische instrumenten. In de huidige studie zijn beide groepen direct met elkaar vergeleken en zijn valide en betrouwbare diagnostische instrumenten gebruikt.

Wat sekseverschillen betreft, blijkt dat mannen en vrouwen met ASS niet verschillend van elkaar scoorden op de AQ of de afzonderlijke subschalen. Gedragskenmerken van ASS kunnen zich echter wel op andere wijze uiten bij mannen dan vrouwen met ASS, terwijl beide groepen hoog scoren op de AQ. Doordat de AQ is gebaseerd op mannelijke gedragskenmerken van ASS, dient de AQ met enige reserve te worden ingezet bij screening naar ASS bij vrouwen. Bij het vergelijken van mannen en vrouwen in dit onderzoek moet de kanttekening worden gemaakt dat de groepsgroottes sterk van elkaar verschillen en dit van invloed kan zijn op het vinden van groepsverschillen. Deze bevindingen sluiten echter aan bij die uit eerdere studies, waarin eveneens geen significante verschillen op de AQ-scores tussen mannen en

vrouwen met ASS werden gevonden (e.g. Baron-Cohen et al., 2001; Pisula et al., 2013).

In de huidige studie zijn sekseverschillen gevonden in de controlegroep, namelijk dat mannen zonder ASS hoger scoorden dan vrouwen zonder ASS op de totale AQ. Uit andere studies blijkt eveneens dat mannen zonder ASS op de totale AQ meer beperkingen rapporteren dan vrouwen zonder ASS (Baron-Cohen et al., 2001; Baron-Cohen et al., 2006; Hoekstra, 2007; Wakabayashi et al., 2006). ASS komen meer voor bij mannen (Fombonne, 2009), waardoor je bij mannen überhaupt hogere scores verwacht dan bij vrouwen. Mannen zonder ASS zouden meer moeite ervaren met het verplaatsen van de aandacht/veranderingen en een beperktere fantasie en voorstellingsvermogen rapporteren dan vrouwen zonder ASS. Dit sluit niet aan bij andere studies, waarin werd gevonden dat mannen meer beperkingen ervaren op het gebied van sociale interactie (Hoekstra et al., 2008) of zelfs op alle subschalen, behalve 'aandacht voor details', meer beperkingen rapporteerden dan vrouwen (Pisula et al., 2013). Het kan hierbij gaan om toevallige bevindingen, echter kunnen deze bevindingen ook gerelateerd zijn aan de relatief hoge intelligentie van de participanten in de huidige studie. In het onderzoek van Hoekstra et al. (2007) werd geen rekening gehouden met de intelligentie en in de studie van Pisula et al. (2013) is alleen gematched op opleidingsniveau, hetgeen de vergelijkbaarheid van de resultaten beperkt. Nader onderzoek zou meer uitsluitsel kunnen bieden over de invloed van intelligentie op AQ-scores.

De AQ blijkt in de onderzoeksgroep in 96% van de gevallen juist te kunnen voorspellen of er sprake is van ASS. Een geschikt afkappunt is vastgesteld op een score van 110, waarbij de AQ in ongeveer 89% van de gevallen juist kan voorspellen dat er sprake is van ASS en in ongeveer 93% van de gevallen juist voorspelt dat er geen sprake is van ASS. Dit betekent echter ook dat er altijd een kans is op een valse positieve of negatieve uitkomst van de AQ, waarmee men in de klinische praktijk rekening moet houden. Daarnaast is dit afkappunt alleen relevant bij het maken van een onderscheid tussen individuen met ASS en volwassenen zonder psychiatrische aandoening. Dit zegt dan ook niets over het onderscheiden van ASS van andere psychische stoornissen middels de AQ.

Juist in het kader van differentiaaldiagnostiek is het belangrijk kennis te hebben over het discriminatieve vermogen van de AQ. Zo blijkt uit onderzoek van Wouters en Spek (2011) dat de AQ in redelijke mate kan differentiëren tussen autisme en schizofrenie (in 75% van de gevallen). De

AQ blijkt eveneens redelijk te kunnen onderscheiden tussen ADHD en ASS (Sizoo et al., 2009), namelijk in 73% van de gevallen. Vervolgonderzoek naar het vermogen van de AQ om te differentiëren tussen ASS en andere stoornissen, zoals persoonlijkheidsstoornissen, is dan ook van groot belang. Daarnaast is meer onderzoek naar de invloed van co-morbiditeit op AQ-scores wenselijk. Voor zover aan de onderzoekers bekend, is alleen door Sizoo et al. (2009) gekeken naar de invloed van co-morbide middelenafhankelijk op het maken van onderscheid tussen ASS en ADHD. Hierbij bleek de co-morbiditeit overigens geen invloed te hebben op de AQ-scores.

Een beperking van het huidige onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van een zelfrapportage-instrument. Bij volwassenen met ASS kan er sprake zijn van een beperkt zelfinzicht (Baron-Cohen, 2009), wat de betrouwbaarheid van de AQ ten nadele kan zijn (Baron-Cohen et al., 2006). Voorzichtigheid met de interpretatie van zelfrapportage is niet alleen geboden in het huidige onderzoek, maar überhaupt in de klinische praktijk.

De groepsgroottes verschillen sterk van elkaar in dit onderzoek, wat eveneens nadelig kan zijn voor de betrouwbaarheid van de resultaten. Verder hadden de deelnemers van dit onderzoek een bovengemiddelde totale intelligentie en verbaal begrip. Een verklaring voor de relatief hogere intelligentie kan zijn dat volwassenen die pas op late leeftijd worden gediagnosticeerd met ASS, vaak beschikken over relatief betere cognitieve capaciteiten die zij inzetten om de beperkingen van de ASS te compenseren. Doordat in dit onderzoek volwassenen deelnamen die redelijk recent gediagnosticeerd waren, heeft dit mogelijk geleid tot een hoger groepsgemiddelde betreffende de intelligentie. De resultaten uit dit onderzoek kunnen daarom niet zonder meer gegeneraliseerd worden naar volwassenen met een

beneden-gemiddelde intelligentie. Daarbij moet worden aangemerkt dat het überhaupt niet aan te raden is een zelfrapportagelijst af te nemen bij mensen met een laaggemiddelde intelligentie, omdat bij hen het zelfinzicht evenals het verbaal begrip doorgaans relatief zwak zijn, wat de betrouwbaarheid van het meetinstrument negatief beïnvloedt (Baron-Cohen et al., 2006).

Samenvattend lijkt de AQ geschikt voor screeningsdoel-einden, zoals eerder is aangegeven door Woodbury-Smith et al. (2005) en Hurst et al. (2007). De professional die de AQ in de klinische praktijk wil inzetten, dient een inschatting te maken van de mentale capaciteiten die nodig zijn voor zelfrapportage en een schatting te maken van de mate van zelfinzicht van de cliënt. Daarbij hoort de clinicus altijd rekening te houden met de beperkingen van het meetinstrument. De resultaten van de AQ kunnen richting geven aan een verwijzing, ondersteunende informatie bieden in het diagnostisch proces en worden ingezet ter evaluatie van behandel-effecten. Diagnosestelling dient echter uitsluitend te gebeuren aan de hand van klinische observaties en door middel van diagnostische instrumenten die daarvoor ontwikkeld zijn, zoals de ADI-R (Lord et al., 1994).

OVER DE AUTEURS

Drs. Michelle Kiep is psycholoog en promovendus bij het Autisme Kennis Centrum, Koningin Wilhelminalaan 8, 3527 LD Utrecht, 030-2270310. E-mail: michellekiep@gmail.com. Dr. Annelies Spek is klinisch psycholoog bij dezelfde instelling. E-mail: anneliesspek@hotmail.com. Correspondentie aangaande dit artikel via Michelle Kiep.

Summary

SCORES ON THE AQ FOR DUTCH MEN AND WOMEN WITH AND WITHOUT AUTISM SPECTRUM DISORDERS
M. KIEP & A. A. SPEK

The Autism-Spectrum Quotient and its subscales seems valid and reliable as a screeninginstrument. Men and women with ASD had higher total and subscale scores than controls. Gender differences have been found for adults without ASD, whereas men had higher total scores. Male controls also scored higher on the subscales attention switching and imagination. The AQ correctly identified 96 percent of adults with ASD. An AQ total score of 110 or higher, appears to be a valuable cutoff point for Dutch clinical practice. The AQ seems applicable for screening purposes. However, the usage of a self report instrument like the AQ might be influenced by ASD typical restricted self awareness. ASD should only be diagnosed through evaluation of clinical observations and by use of reliable diagnostic instruments.

Op basis van de AQ
kan 96% van de
individueen met en
zonder diagnose juist
geïdentificeerd worden

Literatuur

- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th edition text revision). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing. doi: 10.1176/appi.books.9780890423349
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th edition). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing. doi: 10.1176/appi.books.9780890425596.744053
- Baird, G., Simonoff, E., Pickles, A., Chandler, S., Loucas, T. et al. (2006). Prevalence of disorders of the autism spectrum in a population cohort of children in South Thames: the Special Needs and Autism Project (SNAP). *Lancet*, 368, 210-215.
- Baron-Cohen, S. (2009) *Autisme en Asperger-syndroom. De stand van zaken*. Nieuwzijds B.V.: Amsterdam.
- Baron-Cohen, S., Hoekstra, R.A., Knickmeyer, R. & Wheelwright, S. (2006). The Autism-Spectrum Quotient (AQ) - adolescent version. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 343-350
- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Skinner, R., Martin, J. & Clubley, E. (2001). The Autism-Spectrum Quotient (AQ): evidence from Asperger syndrome/high functioning autism, males and females, scientists and mathematicians. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31, 5-17
- Berument, S.K., Rutter, M., Lord, C., Pickles, A. & Bailey, A. (1999). Autism screening questionnaire: diagnostic validity. *The British Journal of Psychiatry*, 175, 444-451.
- Cath, D.C., Ran, N., Smit, J. H., van Balkom, A. J. & Comijs, H.C. (2008). Symptom overlap between autism spectrum disorder, generalized social anxiety disorder and obsessive-compulsive disorder in adults: a preliminary case-controlled study. *Psychopathology*, 41, 101-110.
- Commissie Testaangelegenheden Nederland (2002). *Wechsler Adult Intelligence Scale III*. Verkregen via: www.cotandocumentatie.nl, op: 11 december 2013.
- Fombonne, E. (2005). The Changing Epidemiology of Autism. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18, 281-294. doi: 10.1111/j.1468-3148.2005.00266.x
- Frith, U. & Happé, F. (1999). Theory of mind and self-consciousness: What is it like to be autistic? *Mind and Language*, 14, 1-22.
- Gliem, J.A. & Gliem, R.R. (2003). *Calculating, Interpreting, and Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient for Likert-Type Scales*. Paper gepresenteerd op de Midwest Research to Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education, The Ohio State University, Columbus, OH. Verkregen via: <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/344/Gliem+-Gliem.pdf?sequence=1>, op: 11 december 2013.
- Happé, F. (1991). *The autobiographical writings of three Asperger syndrome adults: problems of interpretation and implications for theory*. In: Frith. Autism and asperger syndrome, pp. 207-242. New York: Cambridge University Press.
- Hoekstra, R. A., Bartels, M., Cath, D. C. & Boomsma, D. I. (2008). Factor structure, reliability and criterion validity of Autism-Spectrum Quotient (AQ): a study in Dutch population and patient groups. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1555-1566.
- Hoekstra, R. A., Bartels M., Verweij C. J., Boomsma D. I. (2007). Heritability of autistic traits in the general population. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 161, 372-377.
- Hurst, R., Mitchell, J., Kimbrel, N., Kwapil, T. & Nelson-Gray, R. (2007). Examination of the reliability and factor structure of the Autism Spectrum Quotient (AQ) in a non-clinical sample. *Personality and Individual Differences*, 43, 1938-1949
- In 't Velt- Simon Thomas, J.M. & Mol, A.J.J. (2008). Normaal tot hoogbegaafde vrouwen met een autismespectrumstoornis: Niet begrepen? Niet herkend! *Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme*, 3, 104-112.
- Kan, C., Verbeek, W. & Bartels, A. (2012). *Diagnostiek van autismespectrum stoornissen bij volwassenen*. Hogrefe: Amsterdam.
- Lord, C., Rutter, M. & Le Couteur, A. (1994). Autism diagnostic interview-revised: a revised version of a diagnostic interview for caregivers of individuals with possible pervasive developmental disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 24, 659-685.
- Noens, I., De la Marche, W. & Scholte, E. (2012). [Handleiding] SRS-A. Screeningslijst voor autismespectrumstoornissen bij volwassenen. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers.
- Nylander, L. & Gillberg, C. (2001). Screening for autism spectrum disorders in adult psychiatric outpatients: a preliminary report. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 103, 428-434.
- Pisula, E., Kawa, R., Szostakiewicz, L., Lucka, I., Kawa, M. & Rynkiewicz A. (2013). Autistic traits in male and female students and individuals with high functioning autism spectrum disorders measured by the polish version of the autism-spectrum quotient. *PLoS One*, 23. doi: 10.1371/journal.pone.0075236.
- Ponnet, K., Roeyers, H. & Buysse, A. (2001). A new approach for measuring perspective taking abilities in adults with autism or Asperger syndrome. 7th European Congress of Psychology, 195.
- Sattler, J.M. & Ryan, J.J. (1999). *Assessment of children, revised: WAIS-III supplement*. LeMesa, CA: Jerome Sattler Publishing.
- Sizoo B. B., Van den Brink W., Gorissen-van Eenige M., Koeter, M. W., van Wijngaarden-Cremers P. J. et al. (2009). Using the Autism-Spectrum Quotient to discriminate autism spectrum disorder from ADHD in adult patients with and without comorbid substance use disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 1291-1297.
- Sizoo, B. B. & Horwitz, E. (2012). *Case finding en screening van autismespectrumstoornissen bij volwassenen*. In: Kan, Verbeek & Bartels (2012). Diagnostiek van autismespectrumstoornissen bij volwassenen. Hogrefe: Amsterdam.
- Spek, A.A. (2012). Diagnostiek bij (jong)volwassenen met een autismespectrumstoornis. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 51, 377-385.
- Spek, A.A. & Goosen, A.C.A. (2013). Autismespectrumstoornissen bij meisjes en vrouwen, een eerste verkenning. *Wetenschappelijk Tijdschrift Autisme*, 2, 62-67.
- Spek, A.A., Scholte, E.M. & Van Berckelaer-Onnes, I.A. (2008). The use of WAIS III in adults with HFA and Asperger syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1573-1624.
- Spek, A.A. & Wouters, S.G.M. (2010). Autism and schizophrenia in high functioning adults: Behavioral differences and overlap. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4, 709-717.
- Stewart, M.E. & Austin, E. J. (2009). The structure of the Autism-Spectrum Quotient (AQ): Evidence from a student sample in Scotland. *Personality and Individual Differences*, 47, 224-228.
- Tellegen, P. (2003). De betrouwbaarheid en validiteit van de WAIS-III-NL. *De Psycholoog*, 38, 128-131.
- Wakabayashi, A., Baron-Cohen, S., Wheelwright, S. & Tojo, Y. (2006). The Autism-Spectrum Quotient (AQ) in Japan: A cross-cultural comparison. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 263-270.
- Wechsler, D. (1997). *WAIS-III administration and scoring manual*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation
- Wechsler, D. (2001). *WAIS-III - Nederlandstalige bewerking: technische handleiding*. Lisse: Swets Test Publishers.
- Wijngaarden-Cremers, P.J.M. & van der Gaag, R.J. (2009). In gesprek over: autismespectrumstoornissen bij volwassenen. *Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie*. Verkregen via: www.nvvp.net, op: 28 november 2013.
- Witwer, A.N. & Lecavalier, L. (2008). Validity of autism spectrum disorder subtypes. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 1611-1624.
- Woodbury-Smith, M.R., Robinson J., Wheelwright S. & Baron-Cohen S. (2005). Screening adults for Asperger Syndrome using the AQ: a preliminary study of its diagnostic validity in clinical practice. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35, 331-335.
- Wouters, S.G.M. & Spek, A.A. (2011). The use of the Autism-spectrum Quotient in differentiating high-functioning adults with autism, adults with schizophrenia and a neurotypical adult control group. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5, 1169-1175.

GGZ ONVOLDOENDE TOEGERUST

BEHANDELEN IN EEN DIVERSE SAMENLEVING

Voor een meer effectieve behandeling van cliënten met een migratie-achtergrond is meer kennis nodig over de achtergronden en oorzaken van angst en depressie in een diverse samenleving. Ook moet er meer inzicht komen in hulpzoekgedrag en behandelingsaspecten bij deze doelgroep. Dat stelt de organisatie van het symposium 'Angst en depressie in een diverse samenleving' dat vrijdag 7 november 2014 plaatsvond op Tilburg University.

Een bloedende lever. Dat is de letterlijke betekenis van *jigar kunhi*, een uitdrukking die Afghanen gebruiken om gevoelens van verdriet of verlies uit te drukken. Dat vertelt Arezoe Delawar, zelf van Afghaanse komaf, psycholoog bij i-psy en onderzoeker naar cultureel bepaalde uitingen van stress onder Afghaanse immigranten. *Dil khorie* staat voor het opeten van je eigen hart, vrij te vertalen als 'binnenvetten'. Als uiting van hoge stressgevoelens is het niet ongewoon dat Afghanen zichzelf slaan. Met de voorbeelden die Delawar ons vandaag voorschotelt, wordt duidelijk hoe Afghanen psychosociale problemen veelal uiten met woorden die verwijzen naar het lichaam en lichamelijke klachten.

Delawar maakt met haar lezing over *Cultural concepts of distress* onderdeel uit van een sessie getiteld 'Ziektereprésentaties' – een van de vijf parallelsessies die het symposium biedt – waarvan ik het eerste deel bijwoon. Voor het tweede deel kies ik voor lezingen uit de sessie 'Diversiteitscompetentie'. Een woord waarmee ik voorafgaand aan dit symposium nog niet bekend was, maar dat het *keyword* van de dag blijkt te zijn.

PIJNPUNT

De definitie van 'diversiteitscompetentie' komt gelukkig direct aan bod in de plenaire openingslezing van prof. dr. Marrie Bekker, klinisch psycholoog aan Tilburg University. Zij is tevens voorzitter van het symposium, dat wordt

georganiseerd in samenwerking met onder meer de sectie Interculturalisatie van het NIP. Bekker leert ons dat diversiteitscompetentie staat voor *het vermogen tot adequaat behandelen van een diverse cliëntenpopulatie, en daarbij rekening houden met allerlei diversiteitsfactoren en hun wisselwerking*. Daaraan is behoefte in de ggz, omdat allochtone Nederlanders minder profijt hebben van het huidige zorgaanbod, chroniciteit van klachten onder deze groep vaker voorkomt en de drop-out en prevalentie van angst en depressie onder sommige groepen allochtonen hoger is, aldus Bekker.

Met een casus schetst ze het pijnpunt tussen behandelaar en allochtone cliënte: een in het zwart geklede, gesluierde vrouw komt bij de psycholoog en klaagt over hoofdpijn en spierpijn. Dat zij jaren geleden prematuur een kind heeft verloren, heeft volgens de vrouw niets van doen met haar problemen. Net zo min als het feit dat de klachten zijn verergerd sinds kort geleden ook haar dochter een miskraam kreeg. Zij ziet niets in de gesprekken met de psycholoog en vraagt om medicatie tegen haar lichamelijke klachten. De psycholoog op haar beurt vermoedt een depressie, maar aan de voorwaarden volgens de DSM-IV voldoet mevrouw niet. Cliënte wil pillen, niet praten. Als gevolg van de gebrekige aansluiting op haar hulpvraag komt mevrouw al gauw niet meer opdagen.

Diversiteitscompetentie dus, moet de kloof tussen hulpverlener en cliënt verkleinen, is Bekkers overtuiging. Een diversiteitscom-

petente ggz-professional heeft behalve een open en respectvolle houding ook voldoende kennis over relevante 'groepskenmerken', zoals verschillende copingstijlen, ziektereprésentaties en collectieve trauma's van groepen. Waar diversiteit volgens Bekker 'de kernaspecten van zowel maatschappelijke

Als uiting van hoge stressgevoelens is het niet ongewoon dat Afghanen zichzelf slaan

positietoewijzing als persoonlijke identiteit' omvat, blijkt de dag vooral te gaan over culturele herkomst en minder over sekse, gender, leeftijd of religie.

RISICOGROEPEN

In de tweede lezing van de dag staan jongeren met een migrantenachtergrond centraal. Dr. Gonke Stevens, docent bij Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht, vertelt over internaliserend probleemgedrag en zorggebruik bij deze doelgroep. In een rapport van de Gezondheidsraad uit 2012 is zichtbaar hoe de migrantengroepen in Nederland zich onderling verhouden wat betreft internaliserend probleemge-

drag. Uit de onderzoeken, waarbij gebruik is gemaakt van onder meer zelfrapportage en ouderrapportage (o.a. de YSR, CBCL en SDQ), blijken Marokkaans-Nederlandse jongeren en Surinaams-Nederlandse jongeren niet af te wijken van de Nederlandse jongeren, terwijl jongeren met een Turks-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse achtergrond een risicogroep blijken te zijn.

Uit onderzoeken met betrekking tot zorggebruik en probleemidentificatie lijkt de groep Marokkaans-Nederlandse jongeren juist een risicogroep. Deze groep maakt het minst gebruik van zowel informele zorg (vrienden, familie) als formele zorg (mentor, huisarts, hulpverlener). Tegelijkertijd merken de ouders van deze groep weinig emotionele problemen en internaliserende stoornissen op bij hun kind, daar waar kinderen in de vragenlijsten aangeven dat zij dit wel ervaren. Of dit komt doordat ouders het gedrag niet als probleem onderkennen, of dat zij bijvoorbeeld de vuile was niet willen buitenhangen, weet Stevens niet, maar het is volgens de Utrechtse docente een kans voor vervolgonderzoek.

LEREN LUISTEREN

Na de koffiepauze volgt een lezing van Glenn Helberg, die zich na een opleiding tot arts in de loop der jaren heeft ontwikkeld tot zelfbenoemd 'intercultureel psychiater'. Zelf voorzien van een indrukwekkend cultureel cv (Schots, Indiaans, Chinees en zwart) plaatst Helberg als derde spreker een scherpe observatie: 'Twee vrouwen en een bruine man, waar is nu die witte

dominantie? Valt hier soms geen geld in te verdienen?'

Met een voorbeeld uit zijn eigen beginjaren als psychiater op Curaçao, illustreert de charismatische verteller Helberg het belang van cultuursensitiviteit om goed te kunnen behandelen. De jonge Helberg ziet patiënt Thomas die lijdt aan schizofrenie. Thomas staat erom bekend dat hij veel zingt, en hoewel hij medicatie krijgt, steeds meer en luider gaat zingen. Artsen weten geen raad met Thomas en hij krijgt telkens meer Haldol voorgeschreven. Het harde zingen houdt echter aan. Helberg besluit het over een andere boeg te gooien en begint de patiënt te bevragen over zijn gezang. Thomas blijkt zijn frustratie en verdriet te bezingen en geeft hiermee de behandelaar inzicht in zijn ziektebeleving. 'De patiënt is geen schizofreen, het is een mens met schizofrenie. De behandelaar moet leren luisteren,' concludeert Helberg. In de rest van zijn betoog komen onder meer kolonialisme, het woord 'neger' en machtsverhoudingen aan bod, waarbij het onderwerp Zwarte Piet natuurlijk niet ontbreekt. Helberg sluit af met het advies dat we ons menselijk gebrek, namelijk dat we

nu eenmaal onderscheid maken, moeten accepteren. 'Maar als we over anderen praten, laat ons dan ook over onszelf praten,' meent hij. 'Verbinding zoeken' luidt zijn devies voor behandelaars die te maken hebben met diversiteit.

Naast eerder genoemde Arezoe Delawar, spreekt ook Samrad Ghane tijdens de parallelsessie 'Ziektere-representaties'. De gz-psycholoog en medisch antropoloog, tevens werkzaam als onderzoeker bij i-psy, start zijn lezing met een betoog over de verschillende visies op ziektere-representaties. Waar de psychologische visie met name focust op perceptie en coping, staat in de medisch antropologische visie vooral de 'performance' centraal. Ziekte krijgt pas betekenis in sociale interactie. Ziekte is niet alleen iets wat je hebt, maar ook iets wat je laat zien, legt Ghane uit. Ook hoe patiënten hun ziekte verklaren aan de hand van hun eigen lekenkennis blijkt van invloed op het uiteindelijke resultaat van de behandeling, weet de onderzoeker. Als de kennis van de patiënt ver afligt van die van de behandelaar, is de behandeluitkomst slechter. Behandelaars zouden adequaat om moeten gaan met de subjectieve re-

‘Ziekte is niet alleen iets wat je hebt, maar ook iets wat je laat zien’

presentaties van de patiënt, omdat dit een beter behandelresultaat tot gevolg heeft, aldus Ghane in zijn afsluitende woorden.

De middagpauze wordt door prof. dr. Marrie Bekker benut om een petitie aan te bieden aan Henk Smid, directeur ZonMW. Bekker roept, samen met de organisatoren van het symposium en de 26 sprekers, dringend op tot meer onderzoek op het terrein van geestelijke gezondheidszorg en etnische diversiteit. Een bijgevoegde onderzoeksagenda moet Smid vast inspireren tot het ondernemen van actie.

VERSCHEURD GEZIN

De parallelsessie ‘Diversiteitscompetentie’, waar ik tegen het einde van de dag aansluit, omvat dan nog lezingen over een supervisietechniek om diversiteitscompetentie te bevorderen en een buurtinitiatief om laagdrempelige zorg te bieden waarbij diversiteitscompetentie eveneens een rol speelt. Meest indrukwekkend is echter de uitgebreide casus van psycholoog Boris Drozdek. Hij verzoekt de ruim twintig aanwezigen bij de sessie mee te denken over een zwaar getraumatiseerd gevlucht gezin uit

Armenië dat hij onder behandeling heeft. Zittend voor de muisstille groep doet hij het verhaal van de politieke vluchtelingen: de ontvoering, mishandeling en verkrachting waarmee de gezinsleden te maken hebben gekregen in hun thuisland en de psychische problemen waarmee het viertal nu in Nederland kampt. De oudste zoon is suïcidaal, vader kampt vooral met een schuldgevoel naar zijn gezin. Vanwege alle problemen is het gezin uit elkaar gevallen en om het weer samen te brengen heeft Drozdek een antropoloog uit Armenië om advies gevraagd. Deze stelt een ritueel voor, dat dankbaarheid aan God moet tonen voor goede dingen die slecht af hadden kunnen lopen. Het idee van het ritueel heeft echter niet het gehoopte effect bij de oudste zoon. ‘Bent u gek geworden?’ is het antwoord op Drozdeks voorstel. ‘Dat ritueel stamt uit de tijd van het Oude Testament.’

De psycholoog vraagt de groep vervolgens om een oplossing voor de vastgelopen behandeling, waarbij de culturele achtergrond van het gezin in ogenschouw wordt genomen. Een letterlijk klein lichtpuntje biedt het idee van een aanwezige jonge vrouw. Zij is

bekend met een ruzie waarbij alle familieleden elkaar een brief moesten schrijven en ieder deze brief afzonderlijk moest lezen, waarna de familie kaarsen aanstak als teken van nieuwe hoop. Drozdek is enthousiast over het idee en is benieuwd naar de cultuur van het gezin uit het voorbeeld. Verassend genoeg bleek het gewoon om een Nederlands gezin uit haar kennissenkring te gaan.

Met in totaal 26 sprekers laat het symposium in Tilburg mij al met al in zeer breed perspectief zien wat diversiteitscompetentie van ggz-professionals inhoudt. Aan de hand van levendige voorbeelden uit de praktijk wordt bovendien duidelijk waarom dit van belang is voor een grote groep behandelers. De aanwezigen die het tot het einde van de dag hebben volgehouden worden nog eens getrakteerd op ouderwetse Surinaamse liedjes, vertolkt door de vrolijk meedansende Nederlandse sopraan Dieuwke Aalbers. Ook dat is diversiteit.

*Tessa Vogelaar, MSc, is psycholoog en journalist en werkzaam bij het NIP.
E-mail: tessa@psynip.nl*

aldus wijlen Bert Duijker, de Amsterdamse psycholoog die ooit verantwoordelijk was voor de indeling van het vakgebied in verschillende subdisciplines.

Hoe doen niet-psychologen die dag in dag uit met mensen werken aan psychologie? In deze aflevering **grafisch ontwerper Jaap Drupsteen.**

ONTWERPEN DIE IEDEREEN KENT

Jaap Drupsteen (1942) is grafisch ontwerper, onder meer bekend door zijn baanbrekende werk voor televisie. Toen de VPRO van de omroepster af wilde, ontwikkelde Drupsteen ter vervanging leaders van VPRO-programma's. Ook maakte hij de VPRO-huisstijl. Later gooide hij het over een andere boeg en ontwierp hij officieel drukwerk, zoals het laatste guldenbiljet (van een tientje), het paspoort en postzegels. De laatste tijd is hij een nieuwe en verrassende richting ingeslagen: hij ontwikkelt video voor concerten en dancefeesten.

De terreinen lijken niet veel met elkaar te maken te hebben, maar er zit lijn en logica in zijn carrière. Drupsteen heeft naast zijn werk als vormgever altijd muziek gemaakt, onder andere als bassist. Die twee kanten kwamen tot uiting in zijn televisiewerk; bij het maken van de tv *graphics* moeten beeld en geluid op elkaar worden afgestemd. Datzelfde doet hij nu in de lichtshows die hij maakt. En wie de guldenbiljetten goed bekijkt, ziet overeenkomsten met de beelden die hij voor televisie produceerde. 'Het verbaast mij zelf wel eens, maar ik hoor vaak dat mijn werk een herkenbare signatuur heeft,' zegt Drupsteen. Een andere kenmerk van zijn werk is dat hij het vrije ontwerpen combineert met het werken met techniek. 'Die combinatie heb ik altijd inspirerend gevonden. Het is een soort mijnenveld waar je je goed doorheen moet zien te slaan. De techniek stuurt je allerlei kanten op en brengt je bij oplossingen die je van tevoren nooit had verzonnen.'

STUDIO VOL

Hoe beweegt Drupsteen zich in de totaal verschillende werelden? Voor zijn televisiewerk nam hij de filmpjes op in een studio vol technici zoals cameramensen, beeldtechnici, een schakeltechnicus en een audiotechnicus. Deze mensen stuurde hij aan. 'Ik moest eerst weten wat er technisch allemaal mogelijk

was, daarover liet ik me goed informeren, vervolgens moest ik nadenken wat ik wilde en dat moest ik die mensen laten doen.'

Drupsteen was altijd op zoek naar nieuwe effecten. 'Als ik tijdens het werken zag dat dingen fout gingen – rare vervormingen, vreemde effecten, kleurverschillen – dan noteerde ik die, zodat ik zo'n effect later bewust kon inzetten.' Door zijn experimentele manier van werken, konden technici zich vaak nog geen voorstelling van het eindresultaat maken. Drupsteen, bedachtzaam: 'Ik heb ontdekt dat het werkt als je uitlegt wat je doet. Dat heb ik moeten leren.' Voor die tijd gaf hij alleen instructies en als het niet naar zijn zin was, mompelde hij iets als: 'Nee, dat is niets. Dan dachten die mensen dat ze het fout hadden gedaan, maar ik had het over het resultaat.' Zolang hij met de allerbeste technici werkte ging het vaak goed, die konden hem volgen. Maar andere technici hadden er soms moeite mee. 'Ik leerde stap voor stap en geduldig uitleggen wat ik wilde. Dat werkte, dan begrepen ze het proces.'

Althans... zo werkte het in Nederland. In andere culturen gaat het anders, merkte hij tijdens een opdracht in Oostenrijk. 'Ik deed daar een televisieregistratie. Ik had de technici uitgelegd wat de bedoeling was, met een storyboard erbij, iedereen begreep het. De volgende dag in de studio liepen de technici een beetje te dralen, er gebeurde niets. Ik snapte er geen bal van. Ik vroeg de opnameleider wanneer men ging beginnen. Die zei dat hij dat ook niet wist. Een wand was nog niet uitgelicht, de geluidsman liep nog rond. Ik ging naar de lichtman en vroeg waarom hij niets deed. "Maar zeg dan wat u wilt!" riep hij. Opeens begreep ik het. In een andere studio had ik de regisseur als een officier zien wijzen en had ik hem horen roepen en orders zien uitdelen. Blijkbaar moest het hier op deze manier. Dus riep ik terug: "Wat u moet doen, dat vraagt u mij? Dat is uw

FOTO: PETER VALCKX

vak!" Pas toen kwamen ze in actie. Ik heb er een spel van gemaakt. Ik ben rechtop gaan staan, gaf korte bevelen. "Hoe is het met de camera? Hebt u begrepen wat u moet doen? U staat verkeerd! Ziet u dat zelf?" Ik was echt een lul, ik heb zelfs mijn loopje aangepast.' Hij staat op, marcheert rechtop door zijn kamer. 'En dat werkte, dat vonden ze heel gewoon.'

OFFICIËLE WERELD

Maar overal werd de cultuur-tv opgeofferd aan de kijkcijfers. Tegelijkertijd kwam hij in aanraking met de wereld van de officiële documenten. Officiële

documenten moeten aan veel (vooral veiligheids)eisen voldoen. Net als bij zijn tv-werk liet Drupsteen zich ook hierbij inspireren door de beperkingen die hem werden opgelegd. 'Ik deed alles wat er werd gevraagd, maar zo dat ik er lol in had.'

Zoals de bankbiljetten die hij ontwierp. Ontwerper Ootje Oxenaar vroeg hem om aan een competitie mee te doen. 'Ik kreeg een dik boekwerk met specificaties en eisen, dat waren mijn obstakels. Ik heb de volgorde van prioriteiten niet helemaal gevolgd, bepaalde eisen en wensen heb ik belangrijker gemaakt, andere

Met nat wc-papier in zijn oren ging hij terug naar de zaal. En om vier uur 's nachts stond hij er nog...

VJ-shows en
lichtshows
zijn nu nog vaak
een ratjetoe;
psychedelische,
stroboscopische
onrust waar je
gek van wordt

wat minder belangrijk. Hoe meer je er goed had, hoe hoger je in de rangorde eindigde. Maar die rangorde zag ik anders. Er waren zoveel veiligheidseisen, dat ik me afvroeg waarom ik ook nog een onderwerp zou verzinnen. Dus kwamen er bij mij geen molens of zeilboten op.'

Het werden biljetten met een abstracte ornamentiek. Bepaalde beveiligende kenmerken maakte hij prominenter. Aanvankelijk eindigde Drupsteen onderaan het lijstje. Iedere ontwerper mocht zijn ontwerp verdedigen bij de directie van De Nederlandsche Bank en Drupsteen slaagde erin de directie te overtuigen.

Leuk om dingen te ontwerpen die iedereen kent, maar de relatie met de opdrachtgever, als die goed is, dat vindt Drupsteen het allerleukste. In de wereld van het officiële drukwerk werkt een ander soort mensen dan bij de omroep. Toch is zijn ervaring doorgaans positief. 'Ik krijg meestal opdrachten van de sjiekere instanties. Je schift kennelijk met je persoonlijkheid.'

Maar ook deze lijn van werken veranderde. 'Vroeger moest ik mijn werk presenteren aan raden van bestuur en directies. Tegenwoordig word ik vaak begeleid door een medewerker die parttime werkt en niet zelf mag beslissen. Dat gaat niet zo goed: het duurt langer, is omslachtiger en het resultaat is minder, al beseffen de managers dat vaak niet. Dan krijg ik opeens te horen: "Nee! Het moet groen! Of: waarom maakt die man niet gewoon wat we hebben besteld?" Daar kan ik niets mee.'

Inmiddels houdt hij zich bezig met *motion graphics* voor grote videoprojecties bij concerten. Ook voor dance-evenementen waar hij via zijn zoon in rolde. Het is weer een totaal andere

wereld. 'Eigenlijk zijn het middelbare scholieren die dansfeestjes organiseren en dat is heel groot geworden. Ze zijn gewend om te bestellen, om daarbij weinig te overleggen en het mag niets kosten.'

Ook daar ontwikkelde Drupsteen vernieuwende ideeën. 'De truc is nu om zo'n lichtshow zo te maken dat het beeld de muzikale opwindning verheft. VJ-shows en lichtshows zijn nu nog vaak een ratjetoe; psychedelische, stroboscopische onrust waar je gek van wordt. Met Mattijs Kneppers (eigenaar van Arttech, bouwt onder meer interactieve installaties, red.) heb ik een systeem ontwikkeld dat de video-animaties exact gelijk afspeelt met de pulse die je hoort en ziet. Oog en oor krijgen een homogene zintuiglijke ervaring die de beleving veel krachtiger maakt.'

Dit systeem is technisch heel complex, maar als het lukt om de organisatoren het verschil te laten inzien, zal dat iets veranderen in de dance-wereld. En ja, daarvoor is hij natuurlijk vaak op zo'n dance-feest geweest. Toen hij de eerste keer op zo'n feestje was en de muziek begon te dreunen, vluchtte hij naar het toilet om nat wc-papier in zijn oren te proppen. Eenmaal terug in de zaal ging hij staan kijken en om vier 's nachts uur stond hij er nog.

Misschien is dat wel de kern van de manier waarop Drupsteen met mensen en dingen omgaat. Hij past zich niet aan, hij raakt gefascineerd en bevolgen. 'De buitenwereld denkt over die muziek dat het alleen maar boem, boem, boem is, maar er gebeuren interessante dingen hoor! En maar klagen dat die kinderen niet aan cultuur doen... Ze hebben hun eigen cultuur!'

REACTIE

Zonder falsificatie geen vooruitgang in de wetenschap. Maar dat moet wel zuiver gebeuren.

Merckelbach (2015) publiceerde onlangs een ronkend betoog over valse aangiften in zedenzaken waarin hij de problematiek daaromtrent poogt terug te brengen tot een 'relatief zeldzaam fenomeen'. Hij refereert daarbij onder andere aan ons onderzoek (Van Wijke & Beke, 2011) en doet dat op een misleidende wijze. Verwijzen naar krantenkoppen – overigens verkeerd geciteerd ('Veel aangiften van zedenmisdriven blijken vals' was de kop in *de Volkskrant*) – is niet sterk in een wetenschappelijk betoog. Het lezen van en verwijzen naar het rapport was beter geweest. Dan zou hij moeten hebben weten (en vermelden) dat er ook dossieronderzoek en literatuurstudie zijn verricht.

Merckelbach degradeert het onderzoek onterecht tot een 'krakkemikige enquête onder een handjevol chercheurs'. In werkelijkheid betreft dat overigens de chefs van *alle* zedenafdelingen bij de politie in Nederland. Omdat registraties vaak ontbraken, kon over een beperkt aantal politieregio's iets gezegd worden over de omvang, wat ook een resultaat is. Uit de wel bekende gegevens hebben we afgeleid dat het percentage 'valse aangiften' laag is, namelijk tussen de 1 en 3 %. Dat heeft met onze strikte definitie van valse aangiften te maken: de aangeefsters moeten zelf hebben toegegeven een valse aangifte te hebben gedaan.

Wat cruciaal is bij de interpretatie van de bevindingen, maar in het stuk van Merckelbach onterecht onvermeld blijft, is dat het in het onderzoek een specifieke groep aangeefsters betrof:

minderjarige meisjes, met hun eigen specifieke kenmerken en (psychologische) achtergronden. In de politiepraktijk blijven juist deze aangeefsters vaak hun verhaal bij de politie volhouden, ondanks alle feiten die hun verhaal in een ander daglicht plaatsen.

Dit laatste is precies het argument voor Merckelbach om een ander onderzoek waarin een laag percentage valse aangiften werd gevonden, te bejubelen. In Nederland krijgen dergelijke zaken niet snel het stempel 'vals' omdat er altijd een kans is dat de meisjes wel de waarheid vertellen. Deze aangiften worden door de politie terzijde geschoven en kunnen weer worden opgepakt bij nieuwe ontwikkelingen. In ons onderzoek is deze categorie aangeduid met de term 'twijfelachtige' aangiften (15 tot 18 % van de gevallen). De zedenrechercheurs hebben door hun ervaring en gebleken feitelijkheden sterk de indruk dat deze aangiften niet kloppen, maar het meisje blijft bij haar verhaal. In het rapport staan hier voorbeelden van. Er staat dus *niet* in dat 20 % van de aangiften vals is, zoals Merckelbach suggereert. Een praktijkvoorbeeld van een twijfelachtige aangifte betreft een meisjes van vijftien jaar dat zegt overdag in het stadspark door drie mannen over de grond te zijn meegesleurd naar een bosschage, waarna zij geprobeerd hebben haar te verkrachten. Zij heeft na een worsteling de mannen van zich afgeschopt en geslagen en is weggerend. De politie, snel ter plaatse, constateert dat haar kleding in orde is, kan geen sleepsporen op haar kleding ontdekken en op de plek van het delict zijn evenmin sporen van een worsteling te zien. Ook het nader-

hand ondervragen van getuigen levert geen nadere indicatie op van de verdachten. De politie twijfelt aan het verhaal, maar het meisje volhardt daarin. De politie legt de zaak op in afwachting van nieuwe ontwikkelingen.

Hiermee is niet gezegd dat de politie het altijd bij het rechte eind heeft, er zijn voorbeelden die het tegendeel bewijzen. Om die reden wordt er in het onderzoek voor gepleit deze twijfelachtige aangiften goed uit te rechercheren om duidelijkheid te verkrijgen over de echte status van de aangifte. Het gaat immers om waarheidsvinding. Dat is in het belang van de echte slachtoffers van zedenmisdriven en van de personen die (mogelijk ten onrechte) als verdachte ervan zijn aangemerkt. Hierbij gaat het uitdrukkelijk *niet* om het opblazen van de problematiek van de valse aangiften.

Dit onderwerp vraagt om een genuanceerde kijk op de problematiek. In het onderzoek is getracht die nuance aan te brengen, met alle beperkingen die horen bij een *exploratief* onderzoek, die overigens netjes staan vermeld in het rapport.

Dr. mr. Anton van Wijk is criminoloog en directeur van Bureau Beke, een onderzoeksen adviesbureau op het gebied van veiligheid en criminaliteit. E-mail: A.vanwijk@beke.nl. Verdere discussie kan online via LinkedIn (<http://alturl.com/wz95u>) en Twitter (@RedactieDP).

Literatuur

- Merckelbach, H. (2015). Een valse aangifte. *De Psycholoog*, 1, 40-48.
Van Wijk, A. & Nieuwenhuis, A. (2011). *Lastige verhalen*. Bureau Beke.

VRAAG & AANBOD

GA NAAR WWW.PSYNIP.NL/ADVERTENTIES OM
ONDERSTAANDE ADVERTENTIES TE BEKIJKEN

VACATURES

A&G-psycholoog (zp-er)
ZUTPHEN

VACATURES

Psychotherapeut SGGZ
ROTTERDAM

Psyvel
Praktijk voor psychiatrie en psychologie

VACATURES

K&J Psychotherapeut
NIJMEGEN

**Klinisch psycholoog/
psychotherapeut**
**PURMEREND, AMSTELVEEN,
VOLENDAM, PUTTEN**

Cursussen en Workshop 21 maart
LANDELIJK

Manager Behandeling
BREDA

**Uw online advertentie
extra onder de aandacht
brengen?**

Kijk voor meer informatie op
www.psynip.nl bij de rubriek
Vraag en Aanbod

**Uw online advertentie
extra onder de aandacht
brengen?**

Kijk voor meer informatie op
www.psynip.nl bij de rubriek
Vraag en Aanbod

CURSUSSEN/WORKSHOPS

**Nieuwe methodiek
'Reset je jeugd'**
UTRECHT

VRAAG & AANBOD

Dé advertentierubriek in *De Psycholoog*. Plaastst u een digitale advertentie op www.psynip.nl dan is het mogelijk deze extra onder de aandacht te brengen van de 15.000 lezers van *De Psycholoog*.

De rubriek Vraag & Aanbod sluit één op één aan op uw online advertentie. De titel, keuze van rubriek en plaatsnaam worden in het blad overgenomen. Daarnaast kunt u in het blad uw (bedrijfs)logo toevoegen.

Een vermelding in het blad De Psycholoog is alleen mogelijk in combinatie met een online advertentie.

ADVERTEREN IN VRAAG & AANBOD?

Voor meer informatie: www.psynip.nl bij de rubriek Vraag & Aanbod. Hier vindt u het digitale aanvraagformulier om een reservering te maken.

De uitgever van De Psycholoog en het NIP zijn niet aansprakelijk voor de inhoud van deze advertenties.

De uitgever behoudt zich het recht voor advertenties te weigeren zonder opgave van redenen.

CONGRES

Werkgeheugen in uitvoering

Woensdag 13 mei 2015
Jaarbeurs Utrecht

Met onder anderen:

prof. dr. Alan Baddeley (*University of York*)

prof. dr. Peter E. Doolittle (*VirginiaTech*)

prof. dr. Roy Kessels (*Radboud Universiteit Nijmegen*)

prof. dr. Pieter Roelfsema (*Vrije Universiteit Amsterdam en het AMC*)

prof. dr. Pascale Engel de Abreu (*University of Luxembourg*)

Het werkgeheugen speelt naast een tijdelijke opslagplaats van taak-relevante informatie in de hersenen vooral een rol bij actieve denkprocessen. Resultaten van onderzoeken m.b.t. deze denkprocessen van het werkgeheugen, zullen besproken worden tijdens het Werkgeheugen in

Uitvoering congres. Het programma bestaat uit lezingen van vooraanstaande onderzoekers, hoogleraren en klinisch neuropsychologen over werkgeheugenfuncties vanuit een neuropsychologisch perspectief. Voor meer informatie bezoek onze website www.werkgeheugeninuitvoering.nl.

MEDILEX

Onafhankelijke nascholing voor zorgprofessionals

Al 25 jaar organiseert Medilex de beste studiedagen en congressen voor alle professionals in de GGZ. Medilex wordt niet betaald door de farmaceut, de overheid, de consultancy, de uitgever of welke andere partij dan ook. Onafhankelijke voorlichting over maatschappelijk relevante thema's is ons speerpunt - dit maakt Medilex uniek in zorg en welzijn.

NIP
Geaccrediteerd
2 - 5,5 punten

Het foetaal alcoholsyndroom (FAS)

Kleinere hersenen, opvallende gezichtskenmerken, concentratiestoornissen, problemen met impulsregulatie... het foetaal alcoholsyndroom (FAS) wordt veroorzaakt tijdens de zwangerschap en levert onomkeerbare psychische en lichamelijke problemen op. Herkent u FAS bij kinderen of volwassenen? Wat is de impact van FAS op het gezin?

Krijg inzicht in de fysieke en psychische signalen van FAS zodat u ouders en kind adequate begeleiding kunt bieden!

Congres
**Voorkomen, herkennen,
diagnosticeren en
ondersteuning bieden**

Donderdag 23 mei

9:00 - 13:00 uur
verdiepingssessies
14:00 - 16:00 uur

Zaalverhuur7, Utrecht

www.medilex.nl/FAS

Schrijf u nu in!

Grijs en van de wijs

Angststoornissen, dementie, depressie... Het aantal cliënten met psychiatrische stoornissen en gedragsproblemen in de ouderenzorg neemt toe. Het gedrag van deze cliënten leidt regelmatig tot irritatie, stress en onzekerheid. Niet alleen bij u als zorgverlener, maar ook bij de cliënt en zijn omgeving.

Krijg meer inzicht in psychiatrische problematiek en effectieve zorgverlening bij ouderen!

Congres
**Psychiatrische problematiek
in de ouderenzorg**

Woensdag 17 juni

09:00 - 13:00 uur
themasessies
14:00 - 16:00 uur

NH hotel Amersfoort

[www.medilex.nl/
psychiatrieouderenzorg](http://www.medilex.nl/psychiatrieouderenzorg)

Schrijf u nu in!